

No Questions for Makhandiya : An Analysis of the Concept of Justice through “Silence” of Monks in the Stories of “Withuthabha” and “Samawati” in Dhamapada commentary.

Assistant Professor Channarong Boonnoon,

Ph. D. อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต (ปรัชญา),

Chulalongkorn University

Email: natyabhava@yahoo.com

159

ปีที่ 25

ฉบับที่ 1

ม.ค.

-

พ.ย.

2562

Abstract

This article is a study about the concept of justice in Buddhism through an analysis of the tales of Withuthabha and Samawati in Dhammapada Commentary. A focus is on main characters in the stories. An analytical framework is based on the concept of poetic justice. I would like to offer three analyses on (1) the justice rendered to the main characters in the stories of Withuthabha and Samawati i.e. Makhandiya, and Wasabhakhattiya and Withuthabha; (2) the concept of social justice presented through the "silence" of the monks in these two stories; and (3) the attitude of Theravada Buddhism toward social justice as shown through the rendering of justice to the main characters by the

commentary author, Buddhaghosa, and the Buddha's
action in the stories.

Keywords:

ไม่มีคำถามสำหรับม้านทียา : พินิจ
ความเป็นธรรมผ่านความเจียบของเหล่าภิกษุ
ในอรรถกถาธรรมบทเรื่อง “วิฑูฑกะ”
และ “สามาวดี”

ชาญณรงค์ บัญหนุณ
อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต (ปรัชญา)
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
Email: natyabhava@yahoo.com

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นการศึกษาเกี่ยวกับความเป็นธรรมตามแนวคิดของพุทธศาสนา ผ่านการวิเคราะห์ “อรรถกถาธรรมบท” เรื่อง “วิฑูฑกะ” และ “สามาวดี” เน้นเฉพาะตัวละครหลักในเรื่องดังกล่าว โดยอาศัยแนวคิดเรื่องความเป็นธรรมเชิงวรรณศิลป์เป็นกรอบในการวิเคราะห์ผู้เขียนจะเสนอการวิเคราะห์ใน 3 ประเด็นคือ (1) การมอบความเป็นธรรมให้แก่ตัวละครหลักในอรรถกถาธรรมบทเรื่อง “วิฑูฑกะ” และ “สามาวดี” โดยเน้นเฉพาะเรื่องราวของม้านทียา วาสภขัตติยาและวิฑูฑกะ (2) แนวคิดเรื่องความ

เป็นธรรมเชิงสังคมที่ถูกนำเสนอผ่าน “ความเจียม” ของเหล่าภิกษุในอรรถกถาธรรมบทสองเรื่องนั้น (3) ทำที่ต่อความเป็นธรรมทางสังคมของพุทธศาสนาเถรวาทที่แสดงผ่านการแยกจ่ายความเป็นธรรมของผู้ประพันธ์ (พระพุทธโฆษาจารย์) และจริยาวัตรของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบทเรื่องดังกล่าว

คำสำคัญ:

บทนำ

1.ความนำ: ความเป็นธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนา

ในทัศนะของพุทธศาสนาเถรวาทที่ศึกษาได้จากการตีความคำสอนในพระไตรปิฎก ความเป็นธรรมมี 2 ระดับ คือ

1. ความเป็นธรรมในระดับสากล (Universal justice) เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ความยุติธรรมทางศีลธรรม” (Moral justice) หรือ ความยุติธรรมตามกฎหมายธรรมชาติ (Justice in accordance with natural law) ความเป็นธรรมชนิดนี้วางอยู่บนมโนทัศน์เรื่องกฎแห่งกรรมและคำสอนเรื่องการเกิดใหม่ การอำนวยความสะดวกยุติธรรมตามกฎหมายดังกล่าวนี้ไม่อาจอธิบายให้เห็นได้ชัดเจนด้วยแนวคิดแบบประจักษ์นิยม

2. ความเป็นธรรมทางสังคม (Social justice) หมายถึง ความเที่ยงธรรม (Fairness) ในด้านต่าง ๆ ที่เป็นผลประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตในสังคม การกระจายรายได้หรือสวัสดิการทางสังคม ซึ่งไม่ได้หมายถึงเฉพาะผลประโยชน์ทางวัตถุเท่านั้น หากยังหมายถึงโอกาสในการพัฒนาชีวิตตามเป้าหมายที่เชื่อว่าเป็นสิ่งที่ดีที่สุดสำหรับปัจเจกบุคคลด้วย ความเป็นธรรมตามนัยนี้พิจารณาจากแนวคิดทางสังคมการเมืองของพุทธศาสนาและแนวปฏิบัติของพระสงฆ์ที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ในพระวินัย จึงเป็นมโนทัศน์ความเป็นธรรมที่อิงอยู่กับชีวิตทางสังคมและรัฐซึ่งมีหน้าที่อำนวยความสะดวกทางสังคมแก่พลเมืองของตน

ความเป็นธรรมตามที่กล่าวมานี้เป็นการศึกษาผ่านหลักคำสอนและพระวินัยบัญญัติตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและอรรถกถา วิเคราะห์จากตัวเนื้อหาคำสอนโดยตรง แต่ยังมีวิธีการทำความเข้าใจความเป็นธรรมอีกแบบหนึ่งที่ไม่ได้อาศัยการตีความจากบทบัญญัติหรือคำสอน หากแต่ศึกษาจากการตีความจาก “เรื่องเล่า” และ “วรรณกรรม” ที่นักประพันธ์หรือกวีแต่งขึ้น ดังที่มาร์ธา นุสเบาว์ม (Martha Nussbaum) ที่เสนอไว้ในหนังสือ The Poetic Justice* ว่าเราสามารถศึกษาเรื่องความยุติธรรมผ่านทางวรรณกรรมและจากมุมมองอันลึกซึ้งของผู้ประพันธ์ วรรณกรรมไม่ได้เป็นเรื่องเพ้อฝัน

และไร้ประโยชน์ของโลกของวรรณกรรมเป็นสิ่งที่จินตนาการขึ้นเพื่อเป็นแบบอย่างของแนวทางการดำรงชีวิตให้แก่ผู้อ่านในโลกของความเป็นจริง วรรณกรรมมีส่วนเสริมสร้างจิตสำนึกทางจริยธรรม นุสเบาว์มองว่าการประเมินตัดสินผู้อื่นอย่างเป็นธรรมโดยคำนึงถึงศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของบุคคลนั้นเราไม่อาจยึดกฎของเหตุผลซึ่งเป็นนามธรรมเพียงอย่างเดียว แต่ต้องอาศัยจินตนาการเพื่อเข้าถึงความตัวตนของบุคคลนั้น¹ การพิจารณาความเป็นธรรมผ่านเรื่องเล่าหรือวรรณกรรมเป็นแนวทางที่นุสเบาว์เห็นว่ามีความประโยชน์ต่อบรรดาผู้พิพากษา แทนที่จะตัดสินลงโทษด้วยข้อกฎหมายอันเข้มงวดและคับแคบ ผู้พิพากษาคควรจะเรียนรู้คนอื่นผ่านวรรณกรรมอันจะช่วยกล่อมเกล่าให้พวกเขามีหัวใจเปิดกว้างต่อรูปแบบชีวิตทางจริยธรรมของผู้คนในสังคม

กล่าวโดยสรุป นุสเบาว์ทำให้เห็นว่า “วรรณกรรมมอบบททดลองทางจินตนาการทางศีลธรรมแก่ผู้อ่าน”² นิยายให้ความเป็นมาของตัวละคร เหตุการณ์เร้าอารมณ์ การเผชิญหน้ากับทางเลือก การตัดสินใจ ผลทั้งสุขและทุกข์” และ “ในเงื่อนไขแตกต่างหลากหลาย การฝึกเข้าใจชีวิตอื่นในงานวรรณกรรมจะช่วยให้เราในฐานะสมาชิกของสังคมสามารถพัฒนา “คุณสมบัติประชาธิปไตย” ได้ดีขึ้น เพราะในที่สุดแล้ว ผู้อ่านกำลังพัฒนาศักยภาพที่ร่วมรู้สึก ร่วมเข้าใจชีวิตที่แตกต่างหลากหลายในสังคมอันนำไปสู่การกล่อมเกล่าทักษะแห่งการเคารพชีวิตอื่น” ในหนังสือ “ความเป็นธรรมเชิงวรรณศิลป์” สุวรรณา สถาอานันท์ พูดถึง “ความเป็นธรรมเชิงวรรณศิลป์” (Poetic Justice) ใน 2 ความหมาย กล่าวคือ (1) การที่ตัวบทวรรณกรรมได้ตอบแทนคนทำดีด้วยความสุขในตอนท้ายเรื่อง หรือได้ลงโทษคนทำชั่วด้วยความทุกข์หรือชะตากรรมอันน่าสมเพชในตอนจบ (2) การที่ตัวบทวรรณกรรมได้ตั้งคำถามอันท้าทายการรับรู้หรือความเข้าใจจะเต็มไปด้วยข้อจำกัด มีอคติ หรือมีอคติการถกเถียงที่ข่มเหงชีวิตทางสังคมของผู้คนในแง่มุมต่าง ๆ⁴ ในบทความนี้ ผู้เขียนจะทดลองนำแนวคิด “ความเป็นธรรมเชิงวรรณศิลป์” มาเป็นกรอบในการศึกษาความเป็นธรรมในทัศนะของพุทธศาสนา โดยเลือกเรื่อง “สามาวดี” และ “วิฑูทกะ” ในอรรถกถาธรรมบทมาเป็นกรณีศึกษา

จุดประสงค์หลักของบทความนี้เป็นการขยายขอบเขตและแนวทางศึกษา “ความเป็นธรรม” หรือ “ความยุติธรรม” ตามคำสอนหรือทัศนะของพุทธศาสนาจากที่เคยศึกษาไว้ในงานวิจัยที่กล่าวถึงแล้ว มาเป็นการศึกษาทำความเข้าใจผ่านเรื่องเล่าที่ปรากฏใน “อรรถกถาธรรมบท” เป็นหลัก (จะเรียกว่าเป็นการเปิดพื้นที่ใหม่สำหรับการศึกษาความยุติธรรมจากมุมมองภายในของพุทธศาสนาก็คงไม่ผิดนัก) กล่าวคือขยายจากการศึกษาที่เน้นความเป็นธรรมตามหลักคำสอนมาเป็นความเป็นธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมทางพุทธศาสนา “อรรถกถาธรรมบท” หรือที่ภาษาบาลีเรียกว่า “ธัมมปทฎฐกถา” รจนาโดยพระพุทธโฆษาจารย์ (มีชีวิตอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 10) โดยนำนิทานมาประกอบ “คาถาธรรมบท” (ธัมมปทคาถา) ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของพระไตรปิฎก เล่ม 25 (ขุททกนิกาย ธรรมบท) พระพุทธโฆษาจารย์ได้รับการยกย่องอย่างสูงจากชาวเถรวาทว่าเป็น “ผู้รู้” (ผู้ฉลาดใน) หลักคำสอนของพระพุทธเจ้า คัมภีร์ “อรรถกถาธรรมบท” เป็นเรื่องแต่งที่แสดงถึงความสามารถอันยอดเยี่ยมของท่าน เมื่อความรู้ในหลักธรรมอันเป็นนามธรรมถูกส่งผ่านไปอยู่ในรูปของเรื่องเล่าหรือวรรณกรรม (อันเป็นบุคลาธิษฐาน) โดยปราชญ์แห่งพุทธศาสนา “อรรถกถาธรรมบท” จนกลายเป็น “ชุดความรู้” สำคัญ มีสถานะความน่าเชื่อถือรองจากพระไตรปิฎกเท่านั้นและเป็นแบบเรียนพระปริยัติบาลีของคณะสงฆ์ไทยมาตั้งแต่ยุคแรกจนถึงปัจจุบัน มีอิทธิพลต่อความคิดความเชื่อของชาวพุทธเถรวาททั้งในไทยและต่างประเทศอย่างมาก จึงสมควรที่จะนำ “อรรถกถาธรรมบท” มาพิจารณาหาคุณค่าและความหมายของ “ธรรม” ซึ่งซ่อนอยู่ในเรื่องเล่า ในกรณีนี้ได้แก่ “ความเป็นธรรม” อันเป็นประเด็นที่ผู้ประพันธ์อรรถกถาธรรมบทให้ความสำคัญไม่น้อย

ผู้เขียนเลือกเรื่องเล่าจากอรรถกถาธรรมบท 2 เรื่องคือ (1) พระเจ้าวิฑูทกะ (วิฑูททวตถุ) เรื่องที่ 3 ใน “บุปผวรรคพรรณนา” (อรรถกถาธรรมบท ภาคที่ 3) (2) พระนางสามาวดี (สามาวดีวตถุ) เรื่องที่ 1 ในอัปมาทวรรคพรรณนา (อรรถกถาธรรมบท ภาคที่ 2) ทั้งสองเรื่องนี้ พระพุทธโฆษาจารย์ยกขึ้นมาเป็นนิทาน (เหตุเบื้องต้น) เพื่อแสดงหลักคำสอนของพุทธศาสนาที่ว่า

ด้วยความไม่ประมาท ทั้งสองเรื่องนี้มีความโดดเด่นที่สุดในบรรดาเรื่องเล่าในอรรถกถาธรรมบท (ทั้ง 8 ภาค/เล่ม) ดูจากจำนวนหน้าที่พระพุทโธมาจารย์อุทิศให้กับเรื่องดังกล่าวโดยเฉพาะเรื่อง “สามาวดี” ซึ่งเป็นเรื่องเล่าที่ยาวที่สุดในบรรดาเรื่องเล่าทั้งหมด (ฉบับแปลเป็นไทย “เรื่องสามาวดี” มีความยาวประมาณ 80 หน้า “เรื่องพระเจ้าวิทูชกะ” ยาว 30 หน้า) น่าจะกล่าวได้ว่าพระพุทโธมาจารย์ให้ความสำคัญแก่บทประพันธ์สองเรื่องนี้เป็นอย่างมาก ประวัติความเป็นมา พฤติกรรมของตัวละครทั้งสองเรื่องนี้มีรายละเอียดโดดเด่น และมี “ปม” ซึ่งสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับพระพุทโธมาจารย์จนเกิดเหตุการณ์ต่าง ๆ อันนำไปสู่จุดจบของชีวิตของตัวละครหลัก เรื่องเล่าทั้งสองจบลงด้วยโศกนาฏกรรมเมื่อหลุดจากแง่มุมของความยุติธรรม ตัวละครหลักเหล่านั้นได้รับ “ความยุติธรรม” ตามวิถีของตน อรรถกถาธรรมบท (โดยพระพุทโธมาจารย์) ได้ทำหน้าที่แจกจ่ายความเป็นธรรมแก่ตัวละครหลักไว้อย่างน่าสนใจ

ในที่นี้ ผู้เขียนจะวิเคราะห์ (1) การมอบความเป็นธรรมให้แก่ตัวละครหลักในอรรถกถาธรรมบทเรื่อง “วิทูชกะ” และ “สามาวดี” โดยเน้นเฉพาะเรื่องราวของ “มาคันทียา” และ “वासภขัตติยา-วิทูชกะ” (2) แนวคิดเรื่องความเป็นธรรมเชิงสังคมที่ถูกนำเสนอผ่าน “ความเจียม” ของเหล่าภิกษุในอรรถกถาธรรมบทสองเรื่องนี้ (3) ท่าทีต่อความเป็นธรรมทางสังคมของพุทธศาสนาเถรวาทที่แสดงผ่านการแจกจ่ายความเป็นธรรมของผู้ประพันธ์อรรถกถาธรรมบทและจริยาวัตรของพระพุทโธมาจารย์ในเรื่อง “วิทูชกะ” และ “สามาวดี”

2. การแจกจ่ายความเป็นธรรมในอรรถกถาธรรมบท

การแจกจ่ายความเป็นธรรมแก่ตัวละครหลักในอรรถกถาธรรมบทเรื่อง “พระเจ้าวิทูชกะ” และ “พระนางสามาวดี” มีลักษณะที่โดดเด่น 2 ประการคือ (1) การแจกจ่ายความเป็นธรรมแก่ตัวละครหลักพร้อมคำอธิบายที่ทำให้เห็นว่าเรื่องราวที่ดำเนินไปนั้นมีความเป็นธรรมเพราะอะไร ในกรณีนี้ผู้ประพันธ์พูดถึงหลักความเป็นธรรมอย่างชัดเจนตรงไปตรงมาผ่านบทบาทหรือคำพูดของตัวละครหลักตัวใดตัวหนึ่งหรือหลายตัว หรือด้วยการกำหนดคำอธิบาย

ให้แก่เหตุการณ์บางเหตุการณ์ที่ผู้ประพันธ์เห็นว่าอาจมีผู้สงสัยและควรจะมีคำอธิบายที่ชัดเจนในเรื่องนั้น ๆ (2) การแจกจ่ายความเป็นธรรมชนิดที่ไม่ต้องใช้หลักการทางพุทธศาสนาอธิบาย แต่ใช้ความเจียมของตัวละครประกอบเป็นนัยบ่งชี้ “ความเจียม” ในที่นี้ผู้เขียนหมายถึงมีเรื่องราวบางอย่างที่ผู้ประพันธ์ไม่พรรณนาถึงหรือไม่ได้เขียนไว้เราจะพบ “ความเจียม” ดังกล่าวนี้อาจการอ่านโครงเรื่องและรายละเอียดต่าง ๆ อย่างพิถีพิถันหาความเจียมที่ปรากฏนี้ซ่อนอยู่ระหว่างบรรทัดของอรรถกถาธรรมบท ซึ่งเราจะสังเกตเห็นได้โดย “การอ่าน” ของเราเอง ข้อที่น่าสนใจเป็นพิเศษในที่นี้คือ นัยยะอันเกี่ยวเนื่องกับความเป็นธรรมที่แฝงไว้ใน “ความเจียม”

2.1 ลักษณะการแจกจ่ายความเป็นธรรมในอรรถกถาธรรมบท

การแจกจ่ายความเป็นธรรมทั้งสองแบบ เราสามารถมองเห็นผ่านรายละเอียดของเรื่องเล่าทั้งสอง คือเรื่องของ “พระนางवासภขัตติยาและพระเจ้าวิทูชกะ” ใน “พระเจ้าวิทูชกะ” (วิทูชกชาดก) และเรื่องของ “มาคันทียา” ใน “พระนางสามาวดี” (สามาวดีชาดก) จึงขอเสนอรายละเอียดตามลำดับ

2.1.1 “वासภขัตติยาและวิทูชกะ”: การโกหกหลอกลวงและมรณกรรมของเจ้าศากยะ

เรื่องของพระเจ้าวิทูชกะเริ่มต้นโดยการกล่าวถึงชีวประวัติของพระเจ้าปัสเสนทิและสหายของพระองค์คือ “มหาลิ” เจ้าลิจจวิแห่งไพศาลีกับ “พันธุละ” ราชกุมารแห่งมัลละซึ่งบุคคลหลังนี้ต่อมากลายเป็นเสนapatiของโกศลเนื่องจากไม่พอใจชาวมัลละที่ทำให้เสียชื่อเสียง แต่จุดเน้นของเรื่องราวเหล่านี้คือกำเนิดของกุมารวิทูชกะและเหตุการณ์สำคัญที่นำไปสู่การล่มสลายของศากยวงศ์ พระอรรถกถาจารย์ (พระพุทโธมาจารย์) เล่าไว้ในเรื่อง “วิทูชกะ” ว่า เมื่อพระเจ้าปัสเสนทิโกศลปรารถนาจะผูกสัมพันธ์เป็นญาติสนิทกับพระพุทโธมาจารย์ จึงขอพระธิดาจากเจ้าศากยะเพื่อมาอภิเษกสมรสและแต่งตั้งเป็นมเหสี แต่พวกศากยวงศ์นั้นหึงหวงในสายเลือดของตนจึงเล่นไม่ซื่อโดยส่งवासภขัตติยา ธิดาของเจ้ามาหามะที่มาจากทาสีไปอภิเษกกับพระเจ้าปัสเสนทิ โดยสร้างอุบายหลอกให้พระเจ้าปัสเสนทิเชื่อว่านางเป็นสายเลือดบริสุทธิ์ของกษัตริย์มาหามะผู้เป็นประมุขแห่งศากยะในช่วงเวลานั้น ต่อมาภายหลังเมื่อवासภขัตติยาได้รับแต่งตั้งเป็นอัครมเหสีและประสูติพระโอรสนามว่าวิทูชกะจนเจริญวัยถึง 16

พรรษา พระกุมารประสงค์จะเดินไปเยี่ยมญาติฝ่ายพระมารดา วาสภขัตติยา เมื่อไม่อาจบายเบี่ยงขัดขึ้นความต้องการของโอรสอีกต่อไปจึงส่งนางสาวกากะยะเพื่อไปช่วยปกปิดความลับเกี่ยวกับชาติกำเนิดของนางเพื่อไม่ให้มีผลกระทบต่อพระเจ้าปัสเสนทิและโอรสของตน วิฑูทกะเดินทางไปถึงกิลพัสดุ์พร้อมทหารองครักษ์ รู้สึกถึงความผิดปกติ เนื่องจากที่ไม่มีญาติผู้ใหญ่มาต้อนรับเลยสักคน ชาวกากะยะหลอกให้กุมารวิฑูทกะหลงเชื่อว่าไม่มีอะไรผิดปกติ แต่เมื่อออกจากกิลพัสดุ์เพื่อเดินทางกลับสวตถิ มหาตเล็กคนหนึ่งลืมนิ้วและอาวุธของตนจึงกลับเข้าไปในเมืองกิลพัสดุ์อีกครั้ง เขาเห็นทาสีคนหนึ่งทำความสะอาดสถานที่และล้างแผ่นกระดานที่วิฑูทกะนั่งในห้องพระโรงด้วยน้ำผสมน้ำมันและแฉ่งดำแสดงความรังเกียจวิฑูทกะ เขาเกิดสงสัยจึงสอบถาม เมื่อทราบข่าวว่าสภขัตติยาเป็นธิดาทาสีแล้วจึงนำไปบอกต่อกันในกองทัพจนกลายเป็นเรื่องอื้อฉาวขึ้นมา วิฑูทกะกุมารเมื่อทราบว่าตนเองมีชาติกำเนิดจากมารดาที่ต่ำต้อยและไม่เป็นที่ยอมรับของชาวกากะยะได้รับการถูกดูหมิ่นเหยียดหยามอย่างนั้น จึงตั้งปณิธานไว้ว่า หากได้เป็นกษัตริย์จะนำเลือดจากลำคอของชาวกากะยะทั้งหมดมาล้างที่นั้งของตนให้จงได้ พระเจ้าปัสเสนทิทรงทราบเหตุการณ์จากเสนาบดีและทรงพิโรธที่เจ้ามหานามะมอบธิดาของทาสีให้สมรสกับพระองค์ จึงปลดพระนางวาสภขัตติยาออกจากตำแหน่งพระมเหสี ปลดกุมารวิฑูทกะจากฐานะพระราชโอรส แต่ยังให้เลี้ยงคนทั้งสองไว้ในฐานะทาสภายในวัง

อรรถกถาภักฏฐหริชาดก⁵ และอรรถกถาธรรมบท⁶ เล่าว่า⁷ เมื่อพระพุทธเจ้าทรงทราบเรื่องจึงเสด็จเข้าไปพบพระเจ้าปัสเสนทิที่พระราชวังในเวลาเย็น พระองค์ตรัสถามถึงพระนางวาสภขัตติยาและวิฑูทกะกุมาร เมื่อทรงทราบเรื่องราว พระพุทธเจ้าทรงยอมรับต่อหน้ากษัตริย์ว่าชาวกากะยะกระทำไม่ถูกต้อง ไม่เหมาะสม แต่ทรงชี้ให้พระเจ้าปัสเสนทิเห็นว่าเรื่องนี้ไม่ใช่เหตุผลที่พระนางวาสภขัตติยาและพระกุมารควรถูกปลดออกจากตำแหน่ง เพราะโดยฐานะข้างฝ่ายพระบิดา พระนางวาสภขัตติยาเป็นธิดาของกษัตริย์มหานามะ และโดยฐานะข้างฝ่ายพระบิดา วิฑูทกะกุมารก็เป็นโอรสของกษัตริย์ปัสเสนทิ เชื้อสายของฝ่ายมารดาหาสำคัญไม่ เมื่อพระกุมารมีเลือดกษัตริย์จากฝ่ายบิดา ใน

พระกุมารจึงจะไม่สามารถมีส่วนในราชสมบัติที่พระบิดาครอบครองอยู่เล่า เพื่อยืนยันว่าสิ่งที่พระองค์ตรัสไว้นั้นถูกต้อง พระพุทธเจ้าจึงตรัสเรื่องราวของพระเจ้าพรหมทัตแห่งพาราณสีที่เสด็จประพาสอุทยานแล้วพบกับรักกับหญิงเก็บฟืนจนตั้งครรภ์แล้วก็ทรงทิ้งนางไป เมื่อโอรสเจริญวัยก็เดินทางมาทวงสิทธิแห่งพระโอรสจากพระเจ้าพรหมทัตในเมืองหลวง เมื่อแรกนั้น พระเจ้าพรหมทัตปฏิเสธแต่จนด้วยหลักฐานจึงปฏิเสธความรับผิดชอบไม่ได้ ในที่สุดก็ทรงยอมรับว่าเด็กที่เกิดกับหญิงเก็บฟืนนั้นเป็นโอรสของพระองค์ จึงรับเลี้ยงดูในฐานะพระโอรสและแต่งตั้งให้หญิงเก็บฟืนเป็นมเหสี ต่อมาพระกุมารนั้นได้สืบทอดราชสมบัติต่อจากพระเจ้าพรหมทัต ประเด็นที่พระพุทธเจ้าทรงแนะนำพระเจ้าปัสเสนทิคือ การประทานตำแหน่งอัคมเหสีแก่หญิงผู้มีฐานะต่ำต้อยและการชุบเลี้ยงโอรสที่เกิดจากหญิงสามัญชนไม่ได้มีสิ่งใดไม่ชอบธรรม นอกจากนี้ บุตรที่เกิดจากมารดาที่มีฐานะต่ำ ก็เชื่อว่าจะเป็นคนไร้ความสามารถ (ความสามารถของคนไม่ได้ผูกติดกับชาติกำเนิด) ดังเช่นโอรสของพระเจ้าพรหมทัตที่แม้จะเกิดจากหญิงเก็บฟืน ต่อมายังสามารถปกครองเมืองพาราณสีอันกว้างใหญ่ไพศาลได้ โดยอาศัยโอวาทจากพระพุทธองค์ดังกล่าวนี้ พระเจ้าปัสเสนทิทรงคืนสถานะอัคมเหสีแก่วาสภขัตติยาและพระโอรสแก่วิฑูทกะ

วิฑูทกะทราบสถานภาพที่แท้จริงของตนและฝังใจในการดูหมิ่นเหยียดหยามศักดิ์ศรีจึงตั้งปณิธานไว้ว่าจะนำเลือดจากลำคอของพวกกากะยะมาชำระล้างกระดานที่นั้งของตนให้จงได้ ดังนั้นเมื่อได้สถานภาพพระโอรสคืนมาและทรงเจริญวัยแล้วจึงร่วมมือกับศัพการายนะ⁸ ยึดอำนาจพระเจ้าปัสเสนทิผู้ทรงชราภาพได้สำเร็จ สถาปนาตนเองขึ้นเป็นกษัตริย์แห่งแคว้นโกศล (เหตุการณ์เกิดขึ้นหลังพระเจ้าอชาตศัตรูครองจำพระบิดาของตนแล้วขึ้นเป็นกษัตริย์แห่งมคธ) พระองค์ไม่เคยลืมเหตุการณ์ในวัยเด็ก ด้วยความแค้นจึงกรีธาทัพเพื่อโจมตีกิลพัสดุ์หลังครองราชย์ได้ไม่นาน พระพุทธเจ้าทรงทราบว่า พระเจ้าวิฑูทกะกรีธาทัพบุกกิลพัสดุ์หลังจากฉันทินชนบทาทรนอนพักผ่อนในพระคันธกุฎีจนคล้อยบายจึงเสด็จไปประทับนั่งที่โคนต้นไม้ที่มีเงาโปรยเงาไกลเมืองกิลพัสดุ์ เมื่อพระเจ้า

วิทูษณะเคลื่อนทัพมาถึงและทอดพระเนตรเห็นพระพุทธรูปประทับใต้ต้นไม้ที่ไร่บัวจึงเสด็จเข้าไปเฝ้าแล้วทูลถามว่า “ในเวลาที่อากาศร้อนเช่นนี้ เหตุใดพระองค์จึงประทับนั่งที่โคนไม้ที่มีเงาแดดทะลุปรุโปร่งเช่นนี้ ขอโปรดเสด็จไปประทับที่โคนต้นไม้หรืออันมีเงาหนาแน่นเย็นสนิหนั้นเถิด พระเจ้าข้า” พระพุทธรูปตรัสตอบว่า “ช่างเถิด มหาบพิตร ร่มเงาของญาติธรรมเย็นกว่า”⁹ พระเจ้าวิทูษณะทรงทราบข่าวว่า “พระพุทธรูปเสด็จมาเพื่อรักษาชีวิตของหมู่พระญาติ” จึงยกทัพกลับเมืองสาวัตถีแต่ไม่อาจลืมความแค้นที่มีต่อเจ้าศากยวงศ์จึงกรีธาทัพสู้รบกับพัศธุอีกเป็นครั้งที่ 2 และครั้งที่ 3 ทุกครั้งจะทรงทอดพระเนตรเห็นพระพุทธรูปทรงประทับใต้ต้นไม้ต้นเดิม และด้วยบทสนทนาเดิม พระองค์ทรงเปลี่ยนพระทัยยกทัพกลับโกศลเป็นครั้งที่ 2 และครั้งที่ 3 แต่เมื่อทรงรำลึกถึงการเหยียดหยามที่เคยได้รับจนสุดจะทนได้ก็ทรงยกทัพเพื่อไปโจมตีกับพัศธุเป็นครั้งที่ 4

คราวนี้พระพุทธรูปไม่ทรงปรากฏพระองค์เพื่อห้ามทัพอีกแล้ว พระอรรคธรรมาจารย์อธิบายว่าที่เป็นเช่นนี้เพราะทรงรู้ว่าถึงเวลาที่ชาวศากยจะต้องชดใช้กรรมที่เคยก่อไว้ในชาติก่อนแล้ว ด้วยอำนาจของกรรมเก่าคือการไปรยยาพิษในแม่น้ำ พวกเขาต้องชดใช้กรรมด้วยชีวิต “พระศาสดาทรงพิจารณาเห็นบุรพกรรมของเจ้าศากยทั้งหลาย ทรงทราบว่ากรรมอันลามกคือการไปรยยาพิษในแม่น้ำของเจ้าศากยทั้งหลายเหล่านั้น เป็นกรรมอันใด ๆ ก็ห้ามไม่ได้”¹⁰ (มก.41/36) เมื่อเผชิญหน้ากองทัพใหญ่ของวิทูษณะชาวศากยจะทำที่ตั้งกองกำลังป้องกันเมืองไว้บนกำแพง แต่ไม่ยอมใช้อาวุธปลิดชีวิตใครเพราะยึดมั่นในศีลที่สมาทานไว้ พระเจ้าวิทูษณะสั่งให้สังหารพวกเจ้าศากยทุกคนแม้กระทั่งทารกที่ยังดื่มนม โลหิตไหลนองเป็นสายธาร รับสั่งให้ล้างแผ่นกระดานที่ประทับนั่งด้วยเลือดจากลำคอของพวกศากย¹¹ นี่ดูจะเป็นข้อความที่พระอรรคธรรมาจารย์จงใจพรรณนาเพื่อเผยให้เห็นความอำมหิตของพระเจ้าวิทูษณะหลังจากที่เผยให้เห็นความอกตัญญูที่มีต่อพระเจ้าปัสเสนทิผู้มีบิดา หลังจากทำลายล้างกับพัศธุอย่างอำมหิตจนศากยวงศ์ล่มสลายแล้ว พระเจ้าวิทูษณะก็ยกทัพกลับสาวัตถี พระองค์เสด็จถึงแม่น้ำอจิรวดีเวลามืดค่ำพอดีจึงทรงรับสั่งให้ตั้งค่ายพักที่ริมฝั่งแม่น้ำดังกล่าว

ขณะที่เหล่าทหารกำลังหลับไหล เมฆใหญ่ได้ตั้งเค้าขึ้น ฝนลูกเห็บตกลงมาอย่างหนัก หวังน้ำหลากทะลักพัดพระเจ้าวิทูษณะพร้อมกองกำลังจมหายไป ในห้วงน้ำอันเขียวกราก พวกเขาทั้งหมดถูกสายน้ำพัดพาไปสู่สมุทร “ชนทั้งหมดได้เป็นเหยื่อแห่งปลาและเต่าในสมุทรมัน”¹² (มก.41/37)

จากแง่มุมของความเป็นธรรมเชิงวรรณศิลป์ ตัวละครหลักในเรื่องพระเจ้าวิทูษณะหลายตัวประสบกรรมกรรมด้วยสาเหตุที่แตกต่างกันไป นอกเหนือจากบรรดาศากยวงศ์และพระเจ้าวิทูษณะแล้ว อรรถกถาธรรมบทยังได้กล่าวถึงมรณกรรมของพันธุละเสนาบดีซึ่งเป็นเพื่อนร่วมสำนักและเสนาบดีของพระเจ้าปัสเสนทิอีกด้วย พันธุละเสนาบดีและบุตร 32 คน ถูกใส่ความว่าคิดการกบฏ พระเจ้าปัสเสนทิหลงเชื่อจึงวางแผนลวงให้พันธุละและบุตร 32 คนไปปราบโจรในชายแดน แล้วส่งกองทัพไปดักสังหารขณะกลับจากชายแดนมาถึงนอกกำแพงเมือง ในกรณีนี้พระอรรถกถาจารย์ใช้ “นางมัลลิกา” เป็นตัวแทนแฉลงหลักความเป็นธรรมให้ผู้อ่านทราบ มัลลิกาทราบข่าวการเสียชีวิตของสามีและบุตรทั้ง 32 คนขณะที่ถวายภัตตาหารเช้าแก่พระสารีบุตร อัครสาวกของพระพุทธเจ้าและภิกษุ 500 รูปในตอนเช้า นางเป็นอริยบุคคลชั้นโสดาบัน จึงยังสงบนิ่งเงียบไว้ได้โดยไม่เสียใจที่สูญเสียสามีและบุตร 32 คนไปพร้อมกัน จนเมื่อพระสารีบุตรแสดงธรรมเสร็จและกลับไปยังวิหาร นางจึงแจ้งแก่บรรดาสะใภ้ทั้ง 32 คนให้ทราบพร้อมกับกล่าวว่า “สามีของพวกเธอไม่มีความผิด ได้รับผลกรรมในชาติก่อนของตน เธอทั้งหลายอย่าเศร้าโศกอย่าปริเทวนาการ อย่าทำการผูกใจแค้นเบื้องบนพระราชา”¹³ พระอรรถกถาจารย์ได้กล่าวถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นแก่พระเจ้าปัสเสนทิตลอดช่วงบั้นปลายพระชนม์ชีพของพระองค์ คือหลังจากพระองค์ทรงทราบว่าได้ทรงรับสั่งให้ประหารเสนาบดีผู้ไร้ความผิด พระองค์ได้บาปด้วยการแต่งตั้งที่ฆมารายณะหลานของพันธุละเสนาบดีเป็นเสนาบดีแทนผู้เป็นลุง แต่ด้วยความแค้น ที่ฆมารายณะร่วมมือกับวิทูษณะยึดอำนาจของพระองค์ และทำให้พระเจ้าปัสเสนทิสวรรคตที่นอกประตูเมืองราชคฤห์ขณะเดินทางไปขอความช่วยเหลือจากพระเจ้าอชาตศัตรูผู้เป็นหลานของพระองค์

กรณีพวกเจ้าศากยแห่งกับพัศธุถูกสังหารโดยกองทัพของพระเจ้า

วิทูษณะนั้น พระอรรถกถาจารย์พรรณนาถึงเหตุการณ์ตอนนั้นว่า ภิกษุทั้งหลายพากันถกประเด็นนี้ต่างก็มีความเห็นว่า การที่ชาวศากยะจะพึงถูกฆ่าล้างตระกูลโดยพระเจ้าวิทูษณะเช่นนี้ “ไม่สมควร” ดูเหมือนพระอรรถกถาจารย์จะมองเห็นประเด็นปัญหาเรื่องความยุติธรรมในกรณีดังกล่าวนี้ว่ามีความสำคัญยิ่งต่อความรู้สึกนึกคิดของชาวพุทธโดยทั่วไป จึงให้รรรถาธิบายเรื่องนี้ไว้ 2 ครั้ง ครั้งแรกคือตอนที่พระพุทธเจ้าไม่เสด็จออกไปห้ามทัพของวิทูษณะในครั้งที่ 4 อันเป็นเหตุให้พระเจ้าวิทูษณะตีกบิลพัสดุ์สำเร็จและทำให้ศากยวงศ์พังพินาศ ตรงนี้พระอรรถกถาจารย์อธิบายว่าพระพุทธเจ้าไม่เสด็จไปห้ามทัพเนื่องจากทรงทราบ “ความที่กรรมอันลามกคือการโปรยยาพิษในแม่น้ำของเจ้าศากยะเหล่านั้น เป็นกรรมอันใคร ๆ ห้ามไม่ได้” ครั้งที่สองคือตอนที่พระพุทธเจ้าทรงสดับคำที่มหาชน (พระภิกษุที่มาประชุมกันในธรรมสภา) ยกประเด็นขึ้นมาสนทนากันว่า พวกเจ้าศากยะเสียชีวิตโดยไม่สมควรจะได้รับ พระองค์ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ความตายอย่างนี้ ไม่สมควรแก่เจ้าศากยะทั้งหลายในอัฐภาพนี้ก็จริง ถึงอย่างนั้น ความตายที่พวกเจ้าศากยะนั้นได้แล้วก็ควรโดยแท้ด้วยอำนาจแห่งกรรมลามกที่เขาได้ทำไว้ในปางก่อน” คือ “ในปางก่อน พวกเจ้าศากยะนั้น รวมเป็นพวกเดียวกันโปรยยาพิษในแม่น้ำ”¹⁴

จะเห็นว่าหลังจากแจกจ่ายความเป็นธรรมแก่ตัวละครต่าง ๆ ให้ประสบชะตากรรมอันโหดร้ายถึงชีวิตแล้ว อรรถกถาธรรมบทเรื่อง “พระเจ้าวิทูษณะ” ก็ได้นำเสนอแนวคิดเรื่อง “ความเป็นธรรม” เพื่ออธิบายให้เห็นว่าการตายของพันธูละเสนาบดีและบุตร 32 คนก็ดี การตายของเจ้าศากยะทั้งหมดก็ดี ล้วนแต่เป็นสิ่งที่ “สมควร” ที่พวกเขาจะได้รับอันเนื่องมาจากผลกรรมในอดีตชาติ มีข้อที่น่าสนใจว่าอรรถกถาธรรมบทไม่ได้กล่าวถึง “ความยุติธรรมตามกฎหมาย” ที่พระเจ้าวิทูษณะได้รับอย่างชัดเจนมากนัก (ไม่ระบุว่ามีการสวรรคตของพระเจ้าวิทูษณะและบริวารมาจากผลกรรมอะไร) แม้ความคิดและพฤติกรรมในปัจจุบันของพระองค์จะถูกกล่าวถึงอย่างละเอียด แต่พระอรรถกถาจารย์ก็ไม่ได้ให้คำอธิบายใด ๆ เกี่ยวกับการสวรรคตเพราะอุกทกภัยของพระองค์ ท่านพรรณนาไว้เพียงเล็กน้อยว่า ขณะที่ตั้งค่ายพักแรมฝั่งแม่น้ำอจิรวดี มีบางพวก

นอนพักบนหาดทรายภายในแม่น้ำ บางพวกนอนบนบกนอกเขตของแม่น้ำ ในคนเหล่านั้น มีบางพวกที่ไม่ได้กระทำการบาปกรรมในกาลก่อน มีบางพวกที่ได้กระทำการบาปกรรมในกาลก่อน “แม้บรรดาพวกที่นอนแล้วในภายนอก ผู้ที่มีบาปกรรมอันได้กระทำแล้วในก่อน มีอยู่ มดแดงทั้งหลายตั้งขึ้นแล้วในที่ซึ่งคนเหล่านั้นนอนแล้ว พวกที่มีบาปกรรมดินไม่ได้กระทำแล้ว ลุกขึ้นไปนอนบนบก พวกที่มีบาปกรรมอันกระทำแล้วลงไปนอนเหนือหาดทราย” เช่นเดียวกับพวกที่นอนบนหาดทราย สรุปคือ พวกทหารที่นอนบนหาดทราย ถูกน้ำพัดจมหายไปใสมุทมนั้น เป็นผลสืบเนื่องมาจากกรรมชั่วที่พวกเขาได้กระทำไว้ในกาลก่อน¹⁵ แต่ก็ก็เป็นคำอธิบายที่ไม่ชัดเจนนักเช่นเดียวกับการตายของพันธูละเสนาบดีและบุตร 32 คน ไม่ได้ระบุว่าความตายของพวกเขามาจากกรรมประเภทไหน

น่าสังเกตว่าอรรถกถาธรรมบทไม่ได้พรรณนาถึงกรรมของพระเจ้าวิทูษณะโดยตรงเลย บทสนทนาของเหล่าภิกษุที่เกี่ยวข้องกับแง่มุมที่ว่าความปรารถนาของพระองค์ยังสำเร็จตามมโนหมายแต่ก็ทรงมาสิ้นพระชนม์เพราะอุกทกภัยเสียก่อน ตามเนื้อเรื่อง ไม่มีใครสนใจว่าพระองค์สมควรจะถูกน้ำพัดพาไปตายในมหาสมุทรหรือไม่ ลักษณะดังกล่าวนี้คล้ายกันกับกรณีของ “มาคันทียา” ในเรื่อง “สามาวดี”

2.1.2 “มาคันทียา”: ความอาฆาต ความตาย และการลงทัณฑ์

มาคันทียาถูกนำเสนอในฐานะคู่ตรงข้ามของสามาวดี กล่าวอีกนัยหนึ่ง มาคันทียาเป็นตัวละครหลักที่ช่วยขับเน้นให้เห็นความดีงามของสามาวดีในฐานะพุทธสาวิกา ตามอรรถกถาธรรมบทเรื่อง “สามาวดี” สามาวดีเป็นอัครมเหสีองค์แรกของพระเจ้าอุเทนแห่งโกสัมพี พระนางมาจากครอบครัวเศรษฐีตกอับ เนื่องจากการแพร่ระบาดของหิวตโรค เมื่อบิดามารดาเสียชีวิตแล้ว นางได้รับการเลี้ยงดูโดยสหายของบิดา (คือโฆษกเศรษฐีแห่งโกสัมพี ตัวละครหลักที่มีสีสันที่สุดในเรื่องสามาวดี) เจริญเติบโตเป็นสาวสวย เฉลียวฉลาด จิตใจดีงามจนกระทั่งอภิเษกเป็นอัครมเหสีองค์แรก¹⁶ ต่อมานางพึงพระมจาก

นางทาสีชื่อ “ซุซซุตรา”¹⁷ จนบรรลุนิติภาวะกลายเป็นสาวิกาของพระพุทธเจ้า สามารถเป็นตัวละครหลักที่สะท้อนความตึงตามแนวทางของพุทธศาสนา นางยึดมั่นในพระรัตนตรัย ฝึกสมาธิธรรม ขวนขวายในการทำบุญและมีเมตตาธรรม เรื่องราวของนางถูกกล่าวถึงในพระไตรปิฎก(อังคุตตรนิกาย เอกนิบาต สัตตมวรรค) เพียงเล็กน้อย¹⁸ แต่ในอรรถกถาธรรมบท พระพุทธโฆษาจารย์แจกแจงความเป็นมาของนางไว้อย่างละเอียด การเป็นสาวิกาของพระพุทธเจ้าทำให้พระนางกลายเป็น “เป้า” แห่งการทำลายล้างของ “มาคันทียา” มเหสีองค์ที่สามของพระเจ้าอุเทน แม้สามารถจะรอดพ้นชะตากรรมมาหลายครั้ง สุดท้ายนางก็พบจุดจบอย่างน่าอนาถ ถูกเผาทั้งเป็นในปราสาทที่ประทับของตนเอง จุดจบของพระนางได้สร้างปัญหาคาใจแก่พุทธบริษัทจำนวนมาก มหาชนมองว่าพระนางประสบชะตากรรมอันไม่สมควร นางประพฤติดังมาชั่วชีวิต เป็นถึงอริยบุคคลแต่กลับประสบความเลวร้ายอย่างไม่สมควรจะได้รับทั้งหมดล้วนเป็นฝีมือของมาคันทียา

มาคันทียาเป็นหญิงสาวที่มีความงามล้ำเลิศ นางถูกขับเน้นให้เป็นภาพแทนของหญิงสาวที่ชั่วร้ายและมีความอำมหิตอย่างที่ไม่มิตัวละครหลักเรื่องใดในอรรถกถาธรรมบทจะเทียบเท่าได้ หากพระเทวทัตคือเพศชายผู้ชั่วร้ายที่แม่แผ่นดินไม่อาจรองรับไว้ได้ มาคันทียาก็คงจะเป็นตัวแทนแห่งความชั่วร้ายที่ตราตรึงอารมณ์ความรู้สึกของผู้อ่านมากที่สุดคนหนึ่ง โดยเฉพาะเมื่อความชั่วร้ายนั้นเป็นสิ่งที่นางกระทำต่อพระพุทธเจ้าและสาวิกาของพระองค์ ไม่ว่าเรื่องของนางจะมีหลักฐานหรือไม่ แต่นางได้กลายตำนานบทหนึ่งที่ยากจะลืมเลือนในโลกของพุทธศาสนา (เถรวาท)

มาคันทียาเป็นบุตรธิดาของพราหมณ์มาคันทียะ ความงามของนางสะท้านเมืองตระกูดต่าง ๆ ส่งคนมาสู่ขอ แต่พราหมณ์ผู้บิดาเห็นว่าบุตรสาวล้ำเกินกว่าจะเคียงคู่กับสามัญชน จึงตะเพิดทุกคนกลับไปอย่างไม่มีวันหา เรื่องเล่าไม่บอกว่ามาคันทียารู้สึกต่อตนเองอย่างไร แต่ดูเหมือนนางจะถูกจับจองเรื่องการมีคู่ครองโดยชุมชนแวดล้อม วันหนึ่งเมื่อบิดาของนางไปยังโรงบูชาไฟแล้วพบบุรุษผู้ล้ำเลิศด้วยมหาบุรุษลักษณะยืนอยู่ เขาตัดสินใจอย่างไม่ลังเลที่จะมอบบุตรธิดาของตนเป็นภรรยาทันที เขาขอให้บุรุษผู้นั้นให้ยีนรอสักครู่แล้วรีบกลับบ้านบอกภรรยา

ผู้เชี่ยวชาญบทมนตร์ พราหมณ์ให้บุตรีประดับร่างกายให้สวยงามที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ คนจำนวนมากก็เชื่อฟังจึงติดตามไปดู ในอรรถกถาธรรมบทไม่ได้เล่าว่านางดีใจเพียงใดที่จะมีสามี เรื่องเล่าดำเนินไปโดยไม่กล่าวถึงอารมณ์ความรู้สึกของนาง แต่เราจินตนาการได้ว่านางน่าจะเป็นบุตรที่เชื่อฟังบิดามารดาเช่นเดียวกับสตรีทั่วไปในสังคมอินเดียโบราณ เมื่อพราหมณ์พาบุตรีและภรรยาไปถึงโรงบูชาไฟ ได้พบเพียงรอยเท้าที่แปลกประหลาดที่สุดประทับไว้ตรงที่พราหมณ์พบเห็นบุรุษผู้นั้นยืนอยู่ นางพราหมณ์ผู้มีความชำนาญบทมนตร์รู้ทันทีว่านั่นไม่ใช่รอยเท้าของบุรุษจะเกี่ยวข้องกับกามารมณ์หากเป็นรอยเท้าของ “พุทธะ” ผู้อยู่เหนือโลก นางคัดค้านสามี แต่สามีไม่ฟังเสียง พร้อมเร่งตามหาบุรุษผู้นั้น พระอรรถกถาจารย์ไม่ได้พรรณนาถึงความคาดหวังของหญิงสาวผู้คิดว่าตนเองจะมีสามี บางทีเป็นไปได้ที่นางจะติดตามบิดามาด้วยความรู้สึกยินดีเป็นล้นพ้น ในที่สุดก็ได้เวลาที่บิดาจะยกนางให้ใครสักคนที่เหมาะสม นางย่อมมีความคาดหวังเป็นธรรมดาเช่นเดียวกับสตรีทั่วไปที่อยู่ใต้อาณัติของบิดา นางรอคอยวันที่จะได้บุรุษที่คู่ควรกับตนเป็นสามีมานานแล้วการรอคอยก็สิ้นสุด นางจะมีครอบครัวของตนเอง แต่ “มหาบุรุษ” ผู้นั้นทำให้โลกของนางแหลกสลาย ทำให้นางสิ้นหวังยังไม่พอ ยังทำให้นางรู้สึกต่ำต้อยด้อยค่าอย่างยิ่งที่สุดอีกด้วย

เมื่อบิดาของนางพบพระพุทธเจ้าผู้ประทับอยู่ไม่ไกลจากรอยเท้าที่ประทับไว้บนผืนดินเท่าใดนัก เขาบอกความประสงค์ของตนที่จะมอบบุตรีให้เป็นคู่ชีวิตแก่บุรุษที่เห็นว่าเหมาะสมที่สุด และไม่มีใครอีกแล้วนอกจาก “พุทธะ” พระพุทธเจ้าไม่ได้ตรัสปฏิเสธในทันทีแต่ทรงตรัสเล่าถึง “มาร” ผู้ซึ่งติดตามขัดขวางพระองค์ตั้งแต่วันแรกที่ออกผนวชจนกระทั่งวันที่ประทับใต้ต้นอชปาลนิโครธ ซึ่งติดตาม 3 นางคือ “ราคา-ตณหา-อรดี” ได้ปรากฏกายขึ้นต่อหน้า ทรงตรัสถึงการที่พระองค์ได้ก้าวพ้นอำนาจแห่งการล่อลวงของอำนาจยั่วยวนของธิดามารทั้ง 3 พระพุทธเจ้าตรัสสรุปเป็นคาถาว่า “เรามีได้ความพอใจในเมถุน เพราะนางตณหา นางอรดี และนางราคา ใจนเล้า จักมีความพอใจเพราะเห็นธิดาของท่านนี้ ซึ่งเติมไปด้วยมูตรและกรีส เราไม่ปรารถนาจะถูกต้องธิดาของท่านนี้แม้ด้วยเท้า” พระอรรถกถาจารย์อธิบาย

เหตุการณ์ตอนนี้ว่า โดยแท้จริงแล้ว พระองค์ทรงเสด็จมาถึงโรงบูชาไฟของพราหมณ์ด้วยประสงค์จะโปรดพราหมณ์และนางพราหมณ์ให้บรรลुरुทรมเท่านั้น ดังนั้นพระองค์จึงไม่ทรงคำนึงถึงอารมณ์ความรู้สึกของมาคันทียาที่ยืนฟังอยู่ด้วย¹⁹

ตอนนี้เองที่ตัวตนของนางเริ่มถูกบรรยายออกมา พระอรรถกถาจารย์เล่าว่า เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสคาถาดังกล่าวจบ พราหมณ์และนางพราหมณ์ผู้เป็นบิดาของมาคันทียาบรรลุนาคามีผล ส่วนมาคันทียารับรู้ถ้อยคำของพระพุทธเจ้าอย่างเคืองแค้น นางผูกอาฆาตว่า “ถ้าสมณะนั้นไม่มีความต้องการในตัวเรา ก็ควรจะกล่าวถึงความที่ตนไม่มีความต้องการ แต่กลับให้เราเต็มไปด้วยมูตรและกรีสเอาเถอะ เมื่อใดที่เราถึงความพร้อมด้วยชาติ ตระกูล ประเทศ โภคทรัพย์ ยศและวัย ได้ภักศดาอย่างนี้แล้ว เราจะรู้ว่าเราควรทำอะไรแก่สมณะโคตม” เมื่อพิจารณาจากมุมมองของมาคันทียา เราย่อมเข้าใจได้ถึง ความอาฆาตมาดร้ายดังกล่าว สตรีที่งามล้ำเลิศได้รับการเหยียดหยามว่า “เป็นจุลของสกปรกไม่แม้แต่จะแตะต้องด้วยเท้า” นางไม่เพียงแต่ผิดหวังจากการปฏิเสธแต่ยังสูญเสียการนับถือตัวเองอย่างไม่มีสิ่งใดจะคำจุนได้ พระอรรถกถาจารย์ก็ต่างให้การกระทำดังกล่าวของพระพุทธเจ้าว่า พระองค์ทรงรู้ว่าจะเกิดการอาฆาตจากหญิงสาว แต่ “ธรรมดา พระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่ทรงคำนึงถึงความอาฆาต ย่อมแสดงธรรม ด้วยสามารถแห่งบุคคลผู้ควรบรรลุมรรคผลเท่านั้น”²⁰ น่าเสียดายที่พระอรรถกถาจารย์ไม่ได้เป็นนักประโยชน์นิยมอย่างจอห์น สจ๊วต มิลล์ ที่คำนวณผลที่เกิดขึ้นในระยะยาวด้วย พระอรรถกถาจารย์เล่าต่อไปว่า บิดามารดาของนางได้พามาคันทียาไปฝากไว้กับน้องชายของตน แล้วทั้งสองก็ออกบวชจนบรรลुरुหัตถ์ผล บางทีการออกบวชของบิดามารดาอาจเป็นสิ่งที่น่าเศร้าอีกเรื่องหนึ่งสำหรับนางด้วยเช่นกัน

มาคันทียาบรรลुरुหัตถ์ประสงค์ที่ตั้งไว้ในไม่ช้า เมื่อลุงของนางนำตัวไปถวายแก่พระเจ้าอุเทน ซึ่งหลงรักนางทันทีที่ทอดพระเนตรเห็น อรรถกถาธรรมบทพรรณนาว่า “พระเจ้าอุเทนนั้นพอทอดพระเนตรเห็นนาง ก็เกิดเสน่หาอย่างแรงกล้า จึงประทานการอภิเษก จัดหาหญิง

500 นางมาเป็นบริวาร ตั้งไว้ในตำแหน่งอัครมเหสี”²¹ เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จโกสัมพีตามคำอาราธนาเศรษฐีแห่งเมืองโกสัมพี ซึ่งหนึ่งในนั้นคือโฆษกเศรษฐีผู้เป็นบิดาเลี้ยงของสามาวดีด้วย ก็เป็นเวลาที่มาคันทียามีอำนาจและทรัพย์บริวาร รอเพียงการชำระความแค้น เมื่อนางทราบข่าวพระนางสามาวดีกลายเป็นสาวิกาของสมณโคตม มีความใฝ่ใจต่อการได้เห็น ได้ยิน ได้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้า มาคันทียาจึงสรรหาวิธีที่จะเล่นงานสามาวดีก่อนอื่นใด นางกล่าวหาว่าสามาวดีใฝ่ใจที่จะออกไปนอกวัง ไม่ใส่ใจต่อความต้องการพระเจ้าอุเทนเมื่อพระเจ้าอุเทนทรงนั่งเฉยไม่ดำเนินการใด ๆ กับสามาวดีและบริวาร มาคันทียาก็หันไปเล่นงานพระพุทธเจ้าโดยว่าจ้างชาวเมืองที่ไม่เลื่อมใสในพระพุทธเจ้า พวกทาสและกรรมกรให้คอยติดตามตำพระพุทธเจ้าและพระสาวกขณะเสด็จไปปัญหาตาดในเมืองตลอด 7 วัน แต่เมื่อไม่สามารถจะทำให้พระพุทธเจ้าทรงหวั่นไหว มาคันทียาก็หันไปเล่นงานสามาวดีต่อ ความพยายามของนางเกือบสำเร็จ เมื่อมานางใช้แผนชวนงูพิษไว้ในพินเหนือที่บรรทมของพระเจ้าอุเทนในวันถึงรอบเสด็จประทับที่ปราสาทของสามาวดี พระเจ้าอุเทนทรงพิโรธและตัดสินพระทัยลงโทษประหารสามาวดีด้วยพระองค์เอง แต่เมตตาธรรมที่สามาวดีและบริวารแผ่ไปยังพระเจ้าอุเทนทำให้ลูกธนูไม่อาจทำร้ายนางได้ พระเจ้าอุเทนมองเห็นความดีงามของนางจึงให้พร สามาวดีขอโอกาสเพื่อนมัตถิกษุสงฆ์มาฉันภัตตาหารในวัง มาคันทียาแค้นเคืองยิ่งนักเมื่อทุกอย่างไม่ได้เป็นไปดังที่นางปรารถนา สุดท้ายนางอาศัยช่วงเวลาพระเจ้าอุเทนเสด็จประพาสอุทยานหลายวัน วางแผนให้ลูกของนางลงมือเผาปราสาทของสามาวดี สามาวดีและบริวารถูกลูกของมาคันทียาลงให้อยู่ในปราสาทแล้วปิดประตูอย่างแน่นหนา พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่าสามาวดีเผชิญหน้ากับความตายอย่างมีสติ นางให้อโวกาแก่บริวารของตนจนบรรลुरुทรมท่ามกลางกองเพลิง ความตายของนางทำให้บรรดาภิกษุออกตามหาพระพุทธเจ้าด้วยความร่อนรนเพื่อทูลถามถึงชีวิตในปรภพของพวกนาง ภิกษุทั้งหลายรู้สึกถึงความไม่ถูกต้องที่สามาวดีต้องเผชิญกับโศกนาฏกรรมถึงชีวิตเช่นนั้น แต่พระพุทธเจ้าทรงชี้ให้ภิกษุ

เหล่านั้นเข้าใจว่า “เป็นเรื่องธรรมดาที่สัตว์ผู้ท่องเที่ยวไปในวัฏฏะ จะเป็นผู้ไม่ประมาททำบุญกรรมตลอดชีวิตก็มี หรือเป็นผู้มีความประมาททำบาปกรรมก็มี ดังนั้นสัตว์ทั้งหลายในวัฏฏะจึงเสวยสุขบ้างทุกข์บ้าง” วันต่อมาโสภณภิกษุกรรมของสามาวตียังถูกนำมากถสนทนา พวกภิกษุลงความเห็นว่าคุณสามาวดีและบริวารเสียชีวิตอย่างไม่สมควร สำหรับสตรีผู้เปรียบพร้อมด้วยศรัทธาในพุทธศาสนา ประพฤติตนดีงามตามคำสอนมาตลอดชีวิตไม่ควรจะได้รับความตายอันทารุณและทุกข์ทรมานเช่นนั้น พระพุทธเจ้าได้สดับการสนทนาจึงตรัสว่า หากมองเฉพาะจากชีวิตปัจจุบัน ไม่สมควรที่สามาวดีจะมาเสียชีวิตด้วยสภาพเช่นนี้ แต่ก็สมควรกับกรรมที่นางได้ทำไว้เมื่ออดีตชาติพระองค์ตรัสถึงกรรมในอดีตชาติของนางอันเป็นเหตุที่นางควรได้รับการลงทัณฑ์ด้วยความตายอันโหดร้ายในชาตินี้²²

สำหรับม้านิยา บัดนี้นางได้แก้แค้น “สมณะโคตม” แล้วด้วยการทำให้สาวิกาของพระองค์เสียชีวิตอย่างน่าสยดสยอง แต่การกระทำอันโหดร้ายของนางจะได้รับการชดเชยอย่างรวดเร็วและสยดสยองยิ่งกว่า พระเจ้าอุเทนให้อุบายหลอกให้ม้านิยาสารภาพออกมาเองว่าการเผาปราสาทเป็นผลงานของนาง แต่นางไม่พูดว่านางทำเพราะต้องการแก้แค้นสมณะโคตม เพียงแต่บิดเบือนเพียงเล็กน้อยว่านางทำเพื่อพระราชผู้เป็นสวามี นางถูกหลอกให้เรียกบรรดาญาติทั้งหลายเดินทางมายังตำหนักเพื่อรับรางวัลจากพระราช พระอรรคภกษจารย์พรรณาน่าว่ามีคนจำนวนมากให้สินบนแก่นางเพื่ออ้างตัวเป็นญาติ นี่ดูจะเป็นภาพสุดท้ายที่พระอรรคภกษจารย์เพิ่มสีสันความชั่วร้ายแก่นาง พระเจ้าอุเทนรับสั่งให้ฝังพวกนางในหลุมดินที่ลึกประมาณสะตือ “ให้คนเหล่านั้นนั่งลงในหลุมเหล่านั้นแล้วเอาดินร่วนกลบ ในเกลี่ยฟางไว้เบื้องบนแล้วจุดไฟ ในเวลาที่หนังถูกไฟไหม้แล้ว รับสั่งให้ไถด้วยไถเหล็กจนเป็นชั้นเล็กชั้นน้อย พระราชารับสั่งให้เชือดเนื้อของม้านิยาด้วยมีด นำไปทอดบนเตาไฟที่เดือดด้วยน้ำมัน ทำให้เป็นเหมือนก้อนขนมแล้วทรงเคี้ยวกินเนื้อนั้น”²³

ตรงกันข้ามกับสามาวดี เมื่อม้านิยาถูกลงโทษโดยฝังและเผาให้ตายอย่างสยดสยองโดยบัญชาของพระเจ้าอุเทน ไม่ปรากฏว่ามีใครไต่ถามถึง

ชะตากรรมของนาง ไม่มีธรรมกถาที่ว่าด้วยความถูกต้องชอบธรรมในการลงโทษหรือการเสวยผลกรรมของเหล่าม้านิยา 500 คนตั้งขึ้นเป็นบทสนทนาของเหล่าภิกษุในธรรมสภาที่โฆสิตารามแต่ประการใด นางได้รับความยุติธรรมหรือไม่ นางสมควรได้รับสิ่งที่ได้รับหรือไม่ไม่มีใครกล่าวถึง จะมีก็แต่ธรรมกถาที่เปรียบเทียบให้เห็นว่าระหว่างสามาวดีกับม้านิยา ใครยังได้ชื่อว่ามีชีวิตอยู่ ใครได้ชื่อว่าตายไปแล้ว คำตอบอยู่ในพุทธพจน์ “ความไม่ประมาทเป็นทางไม่ตาย ความประมาทเป็นทางแห่งมัจจุ ผู้ไม่ประมาทชื่อย่อมไม่ตาย ผู้ใดประมาท ผู้นั้นก็ไม่ว่าต่างจากคนที่ตายแล้วละ”²⁴ พุทธพจน์ที่ตรัสตอบภิกษุสงฆ์ในตอนท้ายของเรื่อง “สามาวดี” เน้นย้ำให้เห็นจริยศาสตร์เพื่อการดำรงชีวิตที่ดีตามแนวทางของพุทธศาสนาของผู้ประพันธ์ผ่านตัวละครหลักผู้มีอำนาจเหนือโลกคือพระพุทธเจ้า

2.2 ความเจ็บกับความยุติธรรมทางสังคม

“ความเจ็บ” ในวัฒนธรรมของพุทธศาสนาอาจมีนัยแห่งการปฏิเสธ เช่นกรณีของพระกุมารเตมียี่ใช้ความเจ็บ (ความป่วย) ต่อต้านการสืบทอดอำนาจจากพระบิดาใน “เตมียชาดก” เพราะเห็นว่าการครองอำนาจต้องเกี่ยวข้องกับความชั่วร้ายที่มีผลบั่นปลายในนรก (มหานิบาตชาดก ใน ขุ.ชา. 28) แต่ความเจ็บก็มีนัยแห่งการยอมรับด้วย เช่น การยอมรับโดยคุณเป็นสิ่งที่พระพุทธรูปเจ้าทรงใช้เสมอมาเมื่อมีผู้ศรัทธาในมนต์รับภัตตาหารที่บ้าน เป็นต้นในเรื่อง “วิฑูทกะ” และ “สามาวดี” ความเจ็บของภิกษุไม่ได้ถูกบรรยายไว้ในเนื้อเรื่อง แต่ก็มีบทบาทสำคัญต่อการทำความเข้าใจในทัศนคติเรื่อง “ความยุติธรรม” หรือ “ความเป็นธรรม” ของพุทธศาสนา (เถรวาท)

“ความเจ็บ” ของภิกษุที่ปรากฏในกรณี “วิฑูทกะ” และ “ม้านิยา” กลับสะท้อนแสดงให้เห็นแนวคิดเรื่องความเป็นธรรมหรือความยุติธรรมตามแนวคิดของพุทธศาสนาอย่างน่าสนใจ หากเราพิจารณาประเด็น “ความเจ็บ” เปรียบเทียบกับ “ความไม่เจ็บ” ที่ปรากฏในเรื่องเล่า เราจะพบว่า ความไม่เจ็บเกิดขึ้นเมื่อบุคคลซึ่งมีคุณธรรมจริยธรรมตามความคาดหวังของชุมชนได้ประสบกับความเลวร้ายที่ชุมชนไม่คาดหวังว่าจะเกิดขึ้น เช่น กรณีชาวเมืองกบิลพัสดุ์

ซึ่งพระอรรถกถาจารย์พรรณนาว่าสมาทานศีลกันอย่างถ้วนหน้า พวกเขาไม่มีความมั่งร่ำรวยที่จะเอาชีวิตของศัตรูที่ร่ายล้อม ไม่ยอมละเมิดศีลแม้เผชิญหน้ากับความตาย คำถามของภิกษุสงฆ์เกี่ยวกับความอยู่ดีศรีธรรมของชาวกบิลพัสดุ์ได้รับสะท้อนความกังวลใจเรื่อง “ความคู่ควรทางศีลธรรม” เช่นเดียวกันกับกรณีที่ภิกษุห้วงกังวลและสงสัยว่า อะไรเป็นเหตุให้สามาวดีและบริวารสมควรได้รับความตายอันน่าสยของเช่นนั้น ความไม่เจียมของพระสงฆ์หรือชุมชนแสดงถึงแนวคิดที่เป็นแบบแผนของชุมชนที่ว่าคนเราคู่ควรกับอะไร เมื่อรู้สึกว่าการได้รับไม่คู่ควรแก่ผู้รับจึงส่งเสียงเพื่อประท้วงหรือตั้งคำถาม แต่ถ้าหากรู้สึกว่าสิ่งนั้นคู่ควรแล้วก็ไม่มีเหตุผลที่ต้องถาม การที่ชุมชนสงฆ์ตั้งคำถามเกี่ยวกับ “ความตาย” ของพวกเจ้าศากยะกับสามาวดีจึงเป็นการทวงถามถึง “ความคู่ควรทางศีลธรรม” (ความยุติธรรม)

เมื่อพิจารณาจากแง่มุมนี้ เราจะเข้าใจ “ความเจียม” ของชุมชนสงฆ์กระว้างชัดขึ้น “ความเจียม” ต่อความเลวร้ายที่พระเจ้าวิทูทกะและมาคันทียาได้รับนั้นสะท้อนให้เห็นโดยนัยว่า ทั้งสองคนถูกยอมรับโดยชุมชนว่าเป็นผู้ควรจะได้รับจากผลแห่งกรรมที่ตนเองกระทำในชาตินี้ พระอรรถกถาจารย์ยังใจจะแสดงให้เห็นความเป็นเหตุเป็นผลของกรรมอันชั่วร้ายที่ทั้งสองจะพึงได้รับผ่านเรื่องเล่าถึงที่มาและความชั่วร้ายที่แต่ละคนกระทำในขณะที่มีชีวิตอยู่ วิทูทกะกระทำการเลวร้ายต่อพระบิดาและชนฆ่าสังหารผู้คนบริสุทธิ์จำนวนมาก มาคันทียาประทุษร้ายต่อพระพุทธเจ้าและสาวิกาของพระองค์ ความเจียมของภิกษุสงฆ์ในชุมชนดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงการยอมรับว่า “สิ่งที่เกิดขึ้นนั้นคู่ควร” เมื่อเปรียบเทียบกรณีของวิทูทกะกับมาคันทียาก็จะเห็นความแตกต่างอยู่บ้าง “การลงทัณฑ์” ที่สมควรแก่ความผิดแก่พระเจ้าวิทูทกะกระทำผ่านเหตุการณ์ทางธรรมชาติ (การเกิดพายุฝนและน้ำหลากกะทันหัน) ขณะที่บทลงโทษของมาคันทียาดำเนินการโดยฝีมือของผู้มีอำนาจคือกษัตริย์ (พระเจ้าอุเทน) ความเจียมทั้งสองกรณีมีเหตุผลที่ชัดเจนเมื่อเราย้อนกลับไปอ่านเรื่องราวตั้งแต่ต้นจนจบ เหตุผลต่าง ๆ ถูกวางไว้ตามลำดับของเรื่อง กล่าวอย่างรวบรัด ผู้ประพันธ์ได้มอบความเป็นธรรมอันเหมาะสมแล้วแก่ตัว

ละครหลัก โดยเฉพาะบุคคลที่กระทำความอันลามกชั่วช้าอย่างวิทูทกะและมาคันทียา ไม่มีความจำเป็นใด ๆ ที่จะให้ภิกษุสงฆ์ถามถึงวิทูทกะและมาคันทียาอีกต่อไปเพราะเรื่องราวมีความชัดเจนในตัวเอง การไม่มีคำถามคือการยอมรับว่าทั้งสองคนได้รับสิ่งที่ควรได้รับ พระอรรถกถาจารย์ก็ไม่จำเป็นต้องหาคำอธิบายใด ๆ มาโน้มน้าวผู้อ่าน กล่าวให้ชัดก็คือพระอรรถกถาจารย์ได้ทำการตัดสินความเป็นธรรมแก่วิทูทกะและมาคันทียาเรียบร้อยแล้ว

ความเจียมทั้งสองกรณีจึงไม่ใช่ความเจียม หากเป็นเสียงสะท้อนให้เราทราบมโนทัศน์เรื่องความเป็นธรรมไม่เพียงแต่ในเรื่องเล่าหากแต่สะท้อนถึงแนวความคิดของผู้ประพันธ์ในฐานะผู้รู้ทางพุทธศาสนาที่ชาวเถรวาทไทยยอมรับกันอย่างแทบจะไม่ต้องสงสัยใด ๆ ในภูมิรัฐของท่านอีกด้วย มาถึงตรงนี้อาจจะรู้สึกวาทะสน่เกี่ยวกับความเป็นธรรมทางสังคมของพุทธศาสนาหายไป มีแต่ทฤษฎีความเป็นธรรมที่อิงอยู่กับกฎแห่งกรรมซึ่งปรากฏอย่างชัดเจนในฐานะคำอธิบายเหตุการณ์ที่อาจทำให้ความเชื่อใน “ความดีงาม” และ “ชีวิตอันมีจริยธรรมดีงาม” ตามคำสอนของพุทธศาสนาถูกท้าทายเท่านั้น ความสั่นคลอนของศรัทธาของพุทธศาสนิกถูกท้าทายด้วยทฤษฎีความยุติธรรมตามกฎแห่งกรรม อรรถกถาธรรมบทสองเรื่องนี้ทำหน้าที่ได้อย่างประสบความสำเร็จในกรณีนี้ แต่จริง ๆ แล้ว แนวคิดเรื่องความยุติธรรมหรือความเป็นธรรมทางสังคมก็ไม่ได้หายไปไหน เพียงแต่ถูกอธิบายโดยสัมพันธ์กับเหตุปัจจัยข้ามภพข้ามชาติ อันเป็นลักษณะสำคัญที่ปรากฏอยู่เสมอในวิถีของชาวพุทธทั้งในอดีตและปัจจุบัน

ดูเหมือนว่า ในสองเรื่องเล่านี้ มีแง่มุมที่น่าสนใจเกี่ยวกับความเป็นธรรมทางสังคมซ่อนอยู่ มันปรากฏในจริยาวัตถบางประการของพระพุทธเจ้า แต่ผู้ประพันธ์อรรถกถาธรรมบทไม่ได้สนใจที่จะกล่าวถึงประเด็นนี้ เนื่องจากไม่ใช่จุดประสงค์หลักของการประพันธ์

3. พินิจความเป็นธรรมทางสังคมผ่านจริยาวัตถของพระพุทธเจ้า
เราจะย้อนกลับไปพิจารณาเหตุการณ์ในเรื่องเล่าของวาสภขัตติยา-

วิฑูทกะและมาคันทียาอีกครั้งเพื่อพิจารณาประเด็นความเป็นธรรมจากอีกแง่มุมที่สะท้อนออกมาจากจริยวัตรของพระพุทธเจ้า ในสองเรื่องนี้มีประเด็นถกเถียงที่น่าสนใจไม่น้อย

3.1 ไม่มีโทษทัณฑ์สำหรับวาสกขัตติยา

เราคงยังจำกันได้ เมื่อพระเจ้าปัสเสนทิปลดพระนางวาสกขัตติยาและวิฑูทกะกุมารลงเป็นทาสในวังเนื่องจากไม่พอพระทัยที่ชาวศากยะปฏิบัติต่อพระองค์อย่างไร้เกียรติโดยส่งธิดาทาสีมาอภิเษกสมรสด้วย สองสามวันต่อมาพระพุทธเจ้าเสด็จเข้าไปในวัง พุทธดำรัสทำให้พระเจ้าปัสเสนทิยินดี คินสถานภาพของสองแม่ลูกดั้งเดิม อาจกล่าวได้ว่าพระพุทธเจ้าทรงมีส่วนสำคัญที่ทำให้พระเจ้าปัสเสนทิเปลี่ยนพระราชหฤทัย

เหตุใดพระพุทธเจ้าจึงทรงเข้าไปเกี่ยวข้องกับเรื่องนี้ทั้งที่ควรจะปล่อยให้เป็นเรื่องภายในวังของพระเจ้าปัสเสนทิ และการกระทำของพระพุทธเจ้าครั้งนี้จะนำเคลือบแคลงในพุทธญาณอย่างยิ่ง เมื่อเราคิดถึงเหตุการณ์ต่อมาภายหลัง เมื่อวิฑูทกะได้สถานภาพคืนมา ทรงเติบโตแล้วถอดพระเจ้าปัสเสนทิผู้เป็นพระบิดาออกจากราชสมบัติ ครองราชย์เป็นกษัตริย์แห่งแคว้นโกศล นำทัพโจมตีกบิลพัสดุ์ สังหารชาวศากยะจนย่อยยับ ผู้บริสุทธิ์ล้มตายจำนวนมาก กบิลพัสดุ์ล่มสลาย ศากยวงศ์แทบไม่เหลือผู้สืบทอดมาตั้งแต่บัดนั้น²⁵ พระพุทธเจ้าทรงทราบหรือไม่ว่าการปกป้องวาสกขัตติยาและวิฑูทกะครั้งนั้นจะนำไปสู่หายนะของชาวศากยะในอนาคต ถ้าตอบว่าไม่ทรงทราบ ความเป็นลัทธิปัญญาของพระพุทธเจ้าก็น่าสงสัย แต่ถ้าทรงทราบ เหตุใดจึงยังทรงทำเช่นนั้น นี่ไม่ใช่ความไร้ความกรุณาหรือ? ถ้าเราคิดแบบชาวพุทธปกติทั่วไปก็น่าจะตอบได้ว่าพระพุทธเจ้าน่าจะทรงทราบ แม้พระอรธกถาจารย์ไม่ได้บอกเราว่าพระพุทธเจ้าทรงทราบหรือไม่ก็ตาม แต่ถ้าคิดตามข้อมูลในเรื่องเล่าที่กล่าวถึงในภายหลังตอนเสด็จห้ามทัพของวิฑูทกะก็เป็นไปได้ที่จะทรงทราบว่า จะเกิดอะไรขึ้น สมมติเราลองจินตนาการจากแง่มุมที่ว่า พระพุทธเจ้าน่าจะทรงทราบว่า การปกป้องวาสกขัตติยาและวิฑูทกะครั้งนั้นจะนำไปสู่หายนะของชาวศากยะในอนาคต คำถามคือ เหตุใดจึงยังทรงโน้มน้าวให้พระเจ้า

ปัสเสนทิคินสถานภาพพระมเหสีและพระกุมารแก่สองแม่ลูก น่าสังเกตว่าพระอรธกถาจารย์ไม่วิเคราะห์ประเด็นนี้ แต่จะด้วยเหตุผลอะไรก็ไม่ปรากฏ

ถ้าจะพยายามอธิบายสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงกระทำ เราอาจมองเรื่องนี้ได้ใน 2 ระดับ คือระดับความสัมพันธ์เชิงการเมืองแบบโบราณที่ต้องในระบบเครือญาติเป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างเครือข่ายอำนาจ ศากยะเป็นแคว้นหรือรัฐเล็ก ๆ ที่อาจได้รับผลกระทบโดยง่ายจากมหาอำนาจอย่างแคว้นโกศล สายสัมพันธ์ระหว่างศากยะและโกศลจึงเป็นสิ่งสำคัญ พระพุทธเจ้าอาจทรงมองเห็นผลกระทบที่อาจจะเกิดขึ้นแก่ชาวศากยะ หากพระเจ้าปัสเสนทิไม่พอพระทัยและอ้างเหตุตั้งกล่าวโจมตีกบิลพัสดุ์ ในฐานะที่พระองค์ทรงเป็นลูกหลานของชาวศากยะ²⁶ พระองค์ย่อมจะหาทางสร้างสันติให้เกิดขึ้นแต่เนิ่น ๆ แง่มุมนี้ออกจะเป็นการเมืองเรื่องครอบครัว แต่เข้าใจได้ เพราะพระพุทธเจ้าแม้ทรงบรรลุถึงโลกุตระธรรมแล้ว ก็หาได้ละทิ้งความสัมพันธ์ทางสังคมและครอบครัวอย่างสิ้นเชิงไม่ แม้ทรงอยู่เหนือโลก พระองค์ก็ยังทรงสัมพันธ์กับโลก

เมื่อพิจารณาอย่างละเอียดจากมุมนี้เราจะเห็นเรื่องความเป็นธรรมแฝงซ่อนอยู่ในแนวปฏิบัติของพระพุทธเจ้า ในฐานะที่พระพุทธเจ้าทรงเป็นเชื้อสายของชาวศากยะโดยกำเนิด ย่อมไม่อาจสละความสัมพันธ์ทางเครือญาติได้ เมื่อพระพุทธองค์ทรงพบว่าเจ้าศากยะปฏิบัติต่อกษัตริย์ปัสเสนทิอย่างไม่ให้เกียรติในฐานะกษัตริย์ที่มีศักดิ์เสมอกัน สิ่งนี้เป็นความผิดที่เกิดขึ้นในนามของเจ้าศากยะไม่ใช่ปัจเจกบุคคล พระองค์มีฐานะเป็นทั้งเจ้าศากยะและจุดเริ่มต้นของเหตุการณ์ทั้งหมด พระองค์จึงทรงยอมรับต่อหน้ากษัตริย์ว่าชาวศากยะทำไม่ถูกต้อง นำดำเนินในความไม่ชอบธรรมนั้น แต่ในความเห็นของพระองค์ ความผิดที่ชาวศากยะก่อขึ้นเป็นคนละส่วนกับสิ่งที่สองแม่ลูกควรได้รับ วาสกขัตติยาและกุมารวิฑูทกะไม่ควรถูกได้รับการลงโทษเนื่องจากวาสกขัตติยาไม่ได้มีเจตจำนงอิสระเพียงพอที่จะขัดขืนต่อกระทำการใด ๆ ของเจ้าศากยะและวิฑูทกะกุมารก็ไม่ควรต้องมาสังเวทโทษจากความผิดที่คนรุ่นก่อนทำไว้

หากจะมองว่าวาสภัตติยาเป็นผู้สมรู้ร่วมคิดในเหตุการณ์หลอกลวงพระเจ้าปัสเสนทิเพราะนางปรารถนาอำนาจวาสนา ดังนั้นจึงสมควรได้รับโทษในข้อหาดังกล่าวด้วยนั้นเป็นเหตุผลน่ารับฟัง แต่ลองจินตนาการถึงสังคมอินเดียโบราณที่มีระบบนาย-ทาส และระบบวรรณะเล่นบทบาทอย่างเข้มข้น วาสภัตติยาในฐานะธิดาที่เกิดจากทาสโดยสถานภาพแล้วไม่มีสิทธิ์แม้จะได้รับการยอมรับว่าเป็นเจ้าหญิงแห่งศากยะ นางไม่น่าจะมีอำนาจหรือสิทธิ์เสียใด ๆ ที่จะปฏิเสธแผนการของเจ้าศากยะ ทาสไม่อาจมีเหนือเจ้านายตนเราจึงเข้าใจได้ว่าวาสภัตติยาไม่ได้เป็นตัวของตัวเองในเรื่องนี้ พิจารณาจากแง่มุมนี้เบื้องหลังการไกล่เกลี่ยของพระพุทธเจ้าคือการตระหนักในธรรม (ความเป็นธรรม/ความยุติธรรม) พระองค์ทรงเห็นว่าวาสภัตติยาและบุตรของนางได้รับ “สิ่งที่ไม่ชอบธรรม” การปล่อยวางหรือการนิ่งเงียบในเรื่องนี้จึงเป็นสิ่งที่สมควรไม่ใช่สิ่งที่ถูกต้อง

โชคที่ที่วาสภัตติยาและกุมารวิฑูทกะได้รับการถามถึงความไม่ชอบธรรมที่ทั้งสองได้รับการปฏิบัติอยู่บ้าง แต่กรณีมาคันทียาแล้ว เหตุใดจึงไม่มีใครถามถึงนางเลย ?

3.2 มาคันทียา : ชีวิตที่ไม่ถูกนับ ?

คงจำได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงเลือกที่จะส่งสอนบิดามารดาของมาคันทียาด้วยคำพูดที่มีผลกระทบต่อจิตใจอย่างรุนแรง ทำให้นางเกิดความอาฆาต ตามราวพระพุทธเจ้าและสาวกของพระองค์ ถึงขั้นใช้แผนลอบวางเพลิงสังหารสามาวดีและบริวารอีกจำนวนมาก พระอรทธกถาจารย์ปกป้องพระพุทธเจ้าไว้แต่แรกว่า พระพุทธองค์ทรงรู้อยู่แล้วว่ามาคันทียาจะอาฆาตในพระองค์ แต่เพราะทรงคำนึงถึงอริยผลที่สองสามภิกษุผู้เป็นบิดามารดาของมาคันทียาจะพึงได้รับ จึงทรงแสดงธรรมด้วยถ้อยคำที่รุนแรง การไม่คำนึงถึงความอาฆาต (ที่ผู้อื่นจะมีต่อพระองค์) ได้รับการอธิบายว่าเป็นเรื่องปกติธรรมดาของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย²⁷ นี่คือการอ้างจารีตของพระพุทธเจ้า หมายความว่ากระทำการของพระพุทธเจ้าในกรณีมาคันทียาถูกต้องแล้ว บางทีการปกป้อง

พระพุทธเจ้าของผู้ประพันธ์อาจไม่ได้ผ่านการไตร่ตรองอย่างละเอียดถี่ถ้วนประการแรก การปกป้องดังกล่าวนี้ไม่นับรวมผลกระทบที่รุนแรงและยาวนานอันเนื่องมาจากการอาฆาตดังกล่าว ผลกระทบที่มีต่อชีวิตผู้อื่นอีก 500 ชีวิต ไม่ได้ถูกนับรวมในคำอธิบายดังกล่าว ประการที่สอง หากเราเทียบกรณีมาคันทียาในเรื่องเล่าหลักนี้กับเรื่องของ “ขุชชุตตรา” ซึ่งเรื่องย่อยอีกเรื่องหนึ่งที่กล่าวถึงในเรื่อง “สามาวดี” เราจะพบว่าข้อปกป้องของพระอรทธกถาจารย์ที่ว่าพระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่คำนึงถึงความอาฆาตที่เกิดขึ้นแก่พระองค์นั้นขัดแย้งกับเรื่องเล่าเกี่ยวกับขุชชุตตราอย่างมีนัยสำคัญ ขุชชุตตรา-หญิงค่อมซึ่งเป็นทาสรับใช้ของสามาวดี นางมีหน้าที่ไปซื้อดอกไม้ที่บ้านนายสุมนะมาถวายพระนางสามาวดี วันหนึ่งขุชชุตตราฟังธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าที่บ้านนายสุมนะ นางบรรลุโสดาบัน จึงกลายเป็นผู้เทศนาสั่งสอนให้สามาวดีและบริวารบรรลุอริยผล นางทำให้สามาวดีมาสัมพันธ์กับพระพุทธเจ้าในฐานะพุทธสาวิก และมาคันทียาใช้ความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้มาเป็นเหตุล้างแค้น

ความล้าเลิศในด้านการเทศนาของขุชชุตตราทำให้นางได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นสาวิกาผู้เลิศในการแสดงธรรม หลังการเสียชีวิตของสามาวดีและบริวาร พวกภิกษุถามถึงบุพการของนางที่ทำให้นางเกิดมาชาตินี้เป็นคนมีปัญญามากจนบรรลุโสดาบันสามารถแสดงธรรมได้อย่างยอดเยี่ยมและบุพกรรมที่ทำให้นางเกิดเป็นหญิงรับใช้²⁸ กรณีที่น่าสนใจในที่นี้คือบุพกรรมที่ทำให้นางเป็นหญิงรับใช้ พระพุทธเจ้าตรัสเรื่องนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า ในสมัยของพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ ธิดาเศรษฐีคนหนึ่งในกรุงพาราณสีนั่งสองกระจกแต่งตัวเมื่อตอนบ่ายวันหนึ่ง เป็นจังหวะที่ภิกษุณีอรหันต์รูปหนึ่งซึ่งคุ้นเคยกันมักจะเดินทางไปเยี่ยมบ้านของนางในเวลาเย็น ขณะนั้นไม่มีหญิงรับคนไหนอยู่ใกล้พอจะช่วยให้ใช้ธิดาเศรษฐีเรียกใช้ได้ นางจึงขอให้ภิกษุณีช่วยหยิบกระเช้าเครื่องประดับส่งให้ ความน่าสนใจอยู่ที่ความคิดของภิกษุณีเมื่อจะทำตามคำขอของธิดาเศรษฐี พระอรทธกถาจารย์เขียนว่า “พระเถรีคิดว่า ‘ถ้าเราจะไม่หยิบกระเช้าเครื่องประดับนี้ให้นาง นางก็จะทำความอาฆาตในเราแล้วก็จะบังเกิดในนรก แต่ถ้าจะหยิบให้ นางก็จะเกิดเป็น

หญิงรับใช้คนอื่น แต่การเป็นหญิงรับใช้ผู้อื่นย่อมดีกว่าความเร่าร้อนในรูก' พระเถรนั้นอาศัยความเอ็นดูจึงได้หยิบกระเช้าเครื่องประดับให้นาง"²⁹

ถ้ายึดตามเรื่องนี้ การอาฆาตในพระพุทธเจ้าของมาคันทียาไม่เพียงแต่กระทบต่อชีวิตของนางและชีวิตผู้อื่นของนางในชาตินี้เท่านั้น แต่จะมีผลทำให้นางตกนรกอีกหลายชาติด้วย พระพุทธเจ้าทรงกระทำเพื่อผลประโยชน์ของบิดามารดาของนาง แต่สิ่งที่พระองค์ทำนั้นไม่ได้มีแง่มุมที่แสดงถึงความกรุณาที่มีต่อชีวิตของมาคันทียาเลย ความกรุณาของพระพุทธเจ้าจะหายไปทีปีบิดามารดาของนางจนหมดสิ้น เมื่อพิจารณาจากมุมมองจริยศาสตร์ของค่านั้ (Kantian Ethics) มาคันทียาได้รับการปฏิบัติในฐานะที่เป็นทางหรือเครื่องมือไปสู่เป้าหมายของคนอื่นเท่านั้น ตามเรื่องเล่าใน "สามาวดี" ไม่มีตรงไหนเลยที่บอกให้รู้ว่านางได้รับการคำนึงถึง นางจึงมีสถานะเป็นผู้ถูกกระทำอย่างไรเมตตาธรรมกล่าวคือ พระพุทธเจ้าทรงทำให้ร่างกายอันสวยงามของนางและมีค่าที่สุดสำหรับนางกลายเป็นสิ่งไร้ค่าอย่างสิ้นเชิง ร่างกายของนางถูกทำให้เครื่องมือสู่การบรรลุธรรมของผู้อื่น ไม่เพียงแต่ร่างกายของนางจะถูกลดคุณค่าเท่านั้น ศักดิ์ศรีของนางซึ่งอิงอยู่กับสำนึกเกี่ยวกับตัวตน (อัตลักษณ์) ในฐานะสตรีคนหนึ่งถูกทำให้หายไปด้วยธรรมของพระพุทธเจ้า พระอรรถกถาจารย์จะสนใจแค่ว่าเมื่อเทียบกับการที่พระพุทธเจ้าจะได้รับผลกระทบจากการสอนธรรมของพระองค์เองแล้ว การบรรลุธรรมขั้นสูงของสองสามีภรรยาเป็นทางเลือกที่ดีที่สุด พระอรรถกถาจารย์ปกป้องพระพุทธเจ้าโดยพูดถึงความกรุณาในบิดามารดาของมาคันทียาเทียบกับผลกระทบต่อนางเพียงอย่างเดียว แต่ไม่ยอมถกประเด็นความไร้เมตตาที่มีต่อมาคันทียาทั้งในชีวิตปัจจุบันและอนาคต การไม่ถามถึงตัวตนและศักดิ์ศรีของมาคันทียาในชาติปัจจุบัน ซึ่งเมื่อสูญเสียการนับถือตนเองไปแล้ว ได้มีผลกระทบต่อนางจำนวนมาก นางกลายเป็นคน "อ่ามหด" เพราะความอาฆาตในพระพุทธเจ้า เมื่อยึดเรื่องเล่าของขุขชุตตราเป็นข้อเปรียบเทียบ มาคันทียาจะต้องได้รับผลกระทบที่จะเกิดขึ้นจากจิตอาฆาตที่มีต่อพระพุทธเจ้าในชาติต่อไป (ตามคติของพุทธศาสนา) อีกยาวนาน ควรจะกล่าวได้หรือไม่ว่า ทั้งชีวิตในชาติปัจจุบันและชีวิตในอนาคต

ของมาคันทียาไม่ได้การตระหนักแม้แต่หน่อย มาถึงจุดนี้ แม้ใช้แนวคิดแบบประโยชน์นิยมมาประเมิน เราก็ยังพบว่าชีวิตของมาคันทียาไม่ได้ถูกนับตั้งแต่แรก พระอรรถกถาจารย์อาจไม่ได้ตั้งใจให้เรื่องเล่ามีนัยเช่นนี้แต่ความตั้งใจที่นำเสนอภาพ "ผู้หญิงที่ดี" อย่างสามาวดีให้เป็นแบบอย่างโดยใช้มาคันทียามาขับเน้นให้โดดเด่นนั้น ทำให้พระอรรถกถาจารย์มองข้ามความเป็นมนุษย์ของ "หญิงคนชั่ว" อย่างมาคันทียาไปโดยไม่ตั้งใจ ทั้งยังทำให้พระพุทธเจ้าขาดความกรุณาอย่างยิ่งยวด และเป็นนักประโยชน์นิยมที่ลดทอนคุณค่าชีวิตอีกด้วย

ถ้าเรามองเหตุการณ์ทั้งหมดภายใต้กระบวนคิดแบบปฏิบัติสมุภาทโดยยึดเอาบริบทของชีวิตทางสังคมในปัจจุบันเป็นกรอบอธิบาย เราก็คงเห็นว่าพระพุทธเจ้าควรต้องมีส่วนรับผิดชอบต่อชะตากรรมของมาคันทียาด้วย เพราะความเลวของนางมีจุดตั้งต้นที่พระพุทธเจ้า อย่างไรก็ตาม น่าสนใจว่าแม้แต่การพิจารณาโดยอาศัยแนวคิดเรื่องบุพกรรมเอง ก็ยังน่าสงสัยว่าเหตุใดความกรุณาของพระพุทธเจ้าจึงไม่แผ่ไปถึงมาคันทียา เหมือนที่ความกรุณาของภิกษุณีแผ่ไปถึงธิดาของเศรษฐีในเรื่องเล่าเกี่ยวกับขุขชุตตราของพระพุทธเจ้า คำอธิบายที่เป็นไปได้คือ ในมุมมองของพระอรรถกถาจารย์ มาคันทียาเป็นคนชั่ว เช่นเดียวกับวิชชุกะ คนชั่วควรได้รับการลงทัณฑ์ พระอรรถกถาจารย์ได้แจกจ่ายความยุติธรรมแก่นางอย่างเหมาะสมแล้ว จึงไม่จำเป็นต้องมีคำอธิบายใด ๆ อีก

3.3 ความคู่ควรทางศีลธรรม

ในหนังสือ "ความยุติธรรม" ไมเคิล แซนเดล นำเสนอวิธีพิจารณาความยุติธรรมจาก 3 ทางคือ สวัสดิการ อิสระภาพและคุณธรรม³⁰ การใช้สวัสดิการประเมินวิถีที่ชอบธรรมเป็นข้อพิจารณาของประโยชน์นิยม เสรีนิยมอ้างถึงความสมัครใจอย่างอิสระของแต่ละฝ่ายในการตัดสินใจเข้าร่วมพันธกรณี การอ้างคุณธรรมมาจากต้นเค้าแนวคิดของอริสโตเติลซึ่งแซนเดลทำให้เห็นว่าในบางกรณีนั้น ความชั่วความดีเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เราหยิบยื่น

ความชอบธรรมให้แก่ใครสักคนโดยไม่ต้องลังเลใจ จากเรื่องเล่าเกี่ยวกับวิสุทธิภะ และมาคันทียา ดูเหมือนว่าเมื่อพระพุทธรูปเจ้าทรงเลือกกระทำการอย่างใดอย่างหนึ่งระหว่างสิ่งที่จะมีผลดีงามต่อไปแก่บุคคลในขณะปัจจุบันกับสิ่งที่จะมีผลเชิงลบต่อคนจำนวนมากในภายหลังนั้น เกณฑ์ตัดสินแบบประโยชน์นิยม (Utilitarianism) หรือการเน้นสวัสดิการคนส่วนมาก ไม่ใช่สิ่งที่พระองค์นำมาพิจารณาเป็นแนวทางในจริยวัตรเสมอไป ประโยชน์ของคนจำนวนมากไม่ได้สำคัญมากไปกว่าประโยชน์ของปัจเจกบุคคล เมื่อทรงเห็นว่าปัจเจกบุคคลเหมาะสมที่จะได้รับคุณค่าบางอย่างที่มีผลดีงามต่อชีวิตของเขา พระองค์จะไม่ทรงละเลยที่ยังประโยชน์นั้นให้สำเร็จแก่เขาผู้ซึ่งพระองค์ทรงเห็นว่าเป็นผู้เหมาะสมจะได้รับคุณค่าดังกล่าวนั้น โดยไม่ทรงนำพาว่าจะมีผลกระทบในเชิงลบต่อผู้อื่นหรือไม่ ดูเหมือนว่าแบบแผนแห่งความยุติธรรมที่เน้นการปฏิบัติอย่างเท่าเทียมกันระหว่างมนุษย์ที่อิงอยู่กับแนวคิดแบบกรณียธรรม (Deontological theory) ของค่านั้จะถูกใช้กับกรณียศาสตร์และวิสุทธิภะ กุมาร ตามแนวคิดของค่านั้ (Immanuel Kant 1724-1804) มนุษย์ในฐานะสัตว์ผู้มีเหตุผล ย่อมมีศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์เท่าเทียมกัน มนุษย์แต่ละคนเป็นเป้าหมายในตัวเอง เราจึงมีพันธะที่จะไม่ทำให้ใครคนใดคนหนึ่งตกเป็นเหยื่อเพื่อผลประโยชน์ของผู้อื่นเท่านั้น เราต้องไม่ปฏิบัติต่อผู้อื่นในฐานะที่เป็นวิถีทาง (Means) สู่เป้าหมาย (End) เพียงอย่างเดียว³¹ จากกรณียศาสตร์และวิสุทธิภะ การเลือกระหว่างช่วยให้ทั้งสองกลับมีชีวิตดีเหมือนเดิมกับการปกป้องชีวิตของชาวศากยะ พระพุทธรูปเจ้าทรงช่วยคนทั้งสองเพราะคำนึงถึงประโยชน์ที่คนทั้งสองจะพึงได้รับและในฐานะที่คนทั้งสองเป็นมนุษย์เทียบเท่ากับคนอื่น อย่างไรก็ตาม เรื่องนี้จะแตกต่างออกไปมากในกรณีมาคันทียา ไม่ว่าจะมองจากมุมไหน มาคันทียาได้รับการปฏิบัติในทางที่ยุติธรรมน้อยกว่าหรืออย่างไม่ยุติธรรมเลยก็ว่าได้

เมื่อเราทบทวนรายละเอียดต่าง ๆ จากเรื่องเล่า ความอาฆาตที่มีต่อพระพุทธรูปเจ้านั้นก่อผลกระทบอย่างรุนแรงต่อคนจำนวนมาก ความอาฆาตนี้มีจุดเริ่มต้นที่การแสดงธรรมด้วยถ้อยคำอันรุนแรงของพระพุทธรูปเจ้า พระพุทธรูปเจ้า

ไม่ทราบหรือว่าการกระทำของพระองค์จะก่อผลกระทบเชิงลบทั้งต่อมาคันทียา และคนที่เกี่ยวข้องอย่างมหาศาล พระอรธกถาจารย์กล่าวปกป้องพระพุทธรูปเจ้าว่าพระองค์ทรงทราบและทรงประเมินแล้วจึงทรงเลือกแสดงธรรม แต่ถ้าหากเราอ่านข้อความระหว่างบรรทัดให้ดีจะพบว่ามาคันทียาไม่ได้ถูกนับรวมไว้ใน การประเมินคุณค่าของชีวิตแต่แรกแล้ว ไม่ว่าจากแง่มุมของประโยชน์นิยมที่เน้นสวัสดิการคนส่วนมาก มาคันทียาไม่ได้ถูกนับ ผู้ที่ถูกนับมีแต่บิดามารดาของเธอและผลกระทบที่จะมีต่อพระพุทธรูปเจ้า ถ้าเรื่องเล่าที่พระอรธกถาจารย์กล่าวไว้จริง มาคันทียาไม่ได้ถูกนับในข้อพิจารณาว่าจะทรงแสดงธรรมแก่บิดามารดาของเธอหรือไม่ การที่พระอรธกถาจารย์กล่าวปกป้องว่า “โดยปกติธรรมดา พระพุทธรูปเจ้าทรงหลายจะไม่ทรงคำนึงถึงความอาฆาต (ในพระองค์) ย่อมแสดงธรรมด้วยคำนึงถึงบุคคลผู้ควรบรรลุมรรคผลเท่านั้น” ซึ่งให้เห็นชัดเจนว่ามาคันทียาถูกปฏิบัติอย่างไม่เสมอภาคในฐานะมนุษย์ผู้หนึ่ง

ความยุติธรรมจากเกณฑ์จริยศาสตร์ของค่านั้จึงใช้ไม่ได้กับกรณีดังกล่าวนี้ แล้วเกณฑ์ไหนจะช่วยให้เราพิจารณาได้ว่าสิ่งที่พระพุทธรูปเจ้าทรงปฏิบัติในกรณีมาคันทียานั้นมีความเป็นธรรม การพิจารณาผ่านเรื่อง “คุณธรรม” น่าจะช่วยให้เราเข้าใจสิ่งที่พระพุทธรูปเจ้าทรงกระทำมากที่สุด แต่เรื่องนี้จะทำให้บทความนี้ยืดยาวออกไปมากจึงจะไม่นำเสนอรายละเอียดในที่นี้ ประเด็นที่อยากให้ลองพิจารณาคือการแจกจ่ายความยุติธรรมหรือความเป็นธรรมในเรื่องเล่าโดยผู้ประพันธ์มากกว่า ซึ่งในที่สุดแล้ว เราจะพบว่าวิธีการแจกจ่ายความเป็นธรรมแก่ตัวละครหลักในเรื่องเล่าสองเรื่องนี้ดำเนินไปบนแนวคิดเรื่อง “ความคู่ควรทางศีลธรรม” ซึ่งในที่นี้ส่วนที่แสดงออกอย่างชัดเจนที่สุดคือ ความคู่ควรอันมาจากกฎแห่งกรรม (กรรมในอดีตชาติ) อันเป็นคติความคิดพื้นฐานของพุทธศาสนา เมื่อพิจารณาจากแนวคิดเรื่องความเป็นธรรม 2 ระดับที่กล่าวถึงในตอนต้น ความยุติธรรมตามกฎหมายหรือความเป็นธรรมในระดับสากลจักรวาลเล่นบทบาทสำคัญในวรรณกรรม 2 เรื่องนี้ตลอดเวลาและถูกนำเสนออย่างตรงไปตรงมาด้วยการเน้นผ่านบทบาทตัวละครและการให้คำอธิบายต่าง ๆ ที่จะปกป้องประเด็นข้อบกพร่องใน

จริยวัตรและความสามารถของพระพุทธเจ้า แต่ความคู่ควรทางศีลธรรมที่แจกจ่ายให้แก่ตัวละครฝ่ายชั่ว (วิชชุภะและมาคันทียา) กลับแสดงออกผ่านความเจียม (การไม่มีใครถามท้วงถึงความเป็นธรรมที่พวกเขาได้รับหรือไม่ได้รับ) ขณะเดียวกันผู้อ่านอย่างพินิจพิเคราะห์จะรู้เองว่าก่อนจะถึงความเจียมนั้น เรื่องราวทั้งหลายได้ถูกนำเสนออย่างเป็นขั้นตอนเพื่อให้เห็นว่าพวกเขาได้รับสิ่งที่คู่ควรทางศีลธรรม น่าสังเกตว่า สิ่งที่ไซบอกล่าวพวกเขาคู่ควรนั้นไม่ได้ประเมินจากอดีตชาติหรือกรรมในชาติที่แล้ว หากแต่จากพฤติกรรมของตัวละครทั้งหมดที่กระทำในชาตินี้ก่อนที่พวกเขาจะถึงวาระสุดท้ายของชีวิตนั่นเอง กล่าวอย่างตรงไปตรงมา พระอรรถกถาจารย์แจกจ่ายความยุติธรรมแก่มาคันทียาอย่างมีอคติ และอคติดังกล่าวน่าจะวางอยู่บนฐานคติเรื่อง “คุณธรรมความดี” โดยที่เห็นว่ามาคันทียาเป็นหญิงคนชั่ว จึงไม่จำเป็นต้องพิจารณาให้เสียเวลารายละเอียดในชีวิตของนางเป็นอย่างไร มองจากแง่มุมของพุทธศาสนามหายาน เมตตาธรรมของพระอรรถกถาจารย์ที่แสดงผ่านเรื่อง “สามาวดี” กรณีมาคันทียามีขอบเขตจำกัด ไม่ได้แผ่ไปถึงชีวิตของมาคันทียาแต่ประการใดเลย

4.บทสรุป : อย่าถามถึงเธอเลย มาคันทียา

“ความเจียม” จึงไม่ใช่ความเจียมในอันธกถ หากแต่เกิดขึ้นท่ามกลางเสียงที่ไม่ได้เปล่งออกมาโดยตรง ผู้เขียนคิดว่าเรื่องราวเหล่านี้สะท้อนวิธีคิดเกี่ยวกับความเป็นธรรมหรือความยุติธรรมของพุทธศาสนาในอีกแง่มุมหนึ่ง ไม่ว่าโดยตั้งใจหรือไม่ก็ตาม จาริตที่ปรากฏในวรรณกรรม “อรรถกถาธรรมบท” ให้ความสนใจเป็นพิเศษต่อ (1) ความเป็นธรรมในมิติที่ก้าวข้ามกาลและเทศะปัจจุบัน (2) ที่ชีวิตของมนุษย์ในอดีต ปัจจุบันและอนาคตถูกเชื่อมโยงไว้ด้วยกันไว้ภายใต้กฎเกณฑ์ที่มองไม่เห็นคือกฎแห่งกรรม และ (3) ความเป็นธรรมในชีวิตปัจจุบันอาจไม่ใช่เรื่องราวที่จะต้องถามถึง หรือหากจะถามถึงก็จะสามารถอธิบายให้เข้าใจได้ง่ายด้วยสมมติฐานที่รับไว้แล้วเกี่ยวกับกฎแห่งกรรมและแนวคิดเรื่องการเกิดใหม่ (4) ซึ่งเมื่อมีคำอธิบายที่สำเร็จรูปเช่นนั้น

ความสัมพันธ์ในเชิงปัจเจกสมุปบาทที่จะทำให้เราวิเคราะห์แยกแยะความเป็นธรรมในแง่มุมของชีวิตทางสังคมในปัจจุบันก็ถูกเพิกเฉย ทั้งที่บางพระสูตรในพระไตรปิฎก³² ได้นำเสนอกระบวนการคิดที่จะทำให้เราเข้าใจสถานการณ์ความวุ่นวายของชีวิตมนุษย์ในปัจจุบันได้อย่างลึกซึ้ง ซึ่งอาจมีผลต่อการพิจารณาความเป็นธรรมทางสังคมได้ละเอียดและมีแง่มุมที่อาจจะละเลยไปทั้งในวรรณกรรมและชีวิตจริงของชาวพุทธ (5) แต่เนื่องมาจากผู้ประพันธ์มีอคติต่อปัจเจกบุคคลที่เป็นปฏิปักษ์ต่อศาสนาและต้องการแสดงให้เห็นคุณค่าแห่งธรรมและความประพฤติดีที่ต้งามเป็นหลัก ความเป็นธรรมทางสังคมในหลายกรณี (โดยเฉพาะกรณีที่เกิดกับคนที่ตนเองเชื่อว่าชั่วร้าย) จึงไม่ได้เป็นประเด็นสำคัญที่ต้องนำมาพิจารณา

ไม่ว่าว่าการที่สังคมไทยเป็นอย่างไรที่เห็นอยู่ในปัจจุบันนี้อาจเป็นผลพวงมาจากจาริตเกี่ยวกับความเป็นธรรมหรือความยุติธรรมที่นำเสนอไว้ใน “อรรถกถาธรรมบท” ก็เป็นไปได้ในสังคมปัจจุบัน อาจมี “มาคันทียา” มากมายเกิดขึ้นในช่วงเวลา 10 ปีมานี้ เมื่อเราเชื่อว่าเธอชั่วหรือถูกทำให้เป็นคนชั่วแล้ว เราก็ไม่อยากคิดถึงเธอไม่ว่าเธอจะได้รับความเป็นธรรมหรือไม่ก็ตาม เราก็มักจะคิดว่าเธอเหมาะสมแล้วที่จะได้รับการปฏิบัติอย่างไม่ยุติธรรม เพราะนั่นคือความยุติธรรมสำหรับเธอ

เอกสารอ้างอิง

- ชาญณรงค์บุญหนุน. รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์โครงการ “ความเป็นธรรมในพระไตรปิฎก.” กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2550.
- ชุตินา ประภาศวุฒินสาร. “ความเจียมที่ส่งเสียง : ผู้หญิงกับความรุนแรงทางเพศในวรรณกรรมไทยร่วมสมัย” ใน สุวรรณา สถาอานันท์, บก. ความเป็นธรรมเชิงวรรณศิลป์. กรุงเทพฯ : วิชาสา, 2552, 139-197.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม 10. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.

ไม่มีคำถามสำหรับมาคันทียา : พินิจความเป็นธรรม...| ชาญณรงค์ บุญหนุน

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม 20.** กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม 28.** กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.

มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, **พระสูตรและอรรถกถา แปล. เล่ม 55.** กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2542.

มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, **พระสูตรและอรรถกถา แปล. เล่ม 40.** กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543.

มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, **พระสูตรและอรรถกถา แปล. เล่ม 41.** กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543.

ชิตินา พัทธกะไพโรวัลย์, ผู้แปล. **ภารตัตถะ.** กรุงเทพฯ : โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549.

เนืองน้อย บุญเนตร. **จริยศาสตร์ตะวันตก: ค่านิยมลัทธิฮอบบส์ฮาร์ตส์.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544.

วรศักดิ์ มหัทธโนบล. **พุทธโคดม.** กรุงเทพฯ : โอเพ่นบุ๊กส์, 2555.

สฤณี อาชวานันทกุล, แปล. **ความยุติธรรม.** (แปลจาก Justice : What's the Right Thing to Do ? โดย Michael J. Sandel). กรุงเทพฯ: โอเพ่นเวิลด์ส์, 2554.

สุวรรณา สถาอานันท์, บก. **ความเป็นธรรมเชิงวรรณศิลป์.** กรุงเทพฯ : วิชาษา, 2552.

Korsgaard, Christine M. **Creating the Kingdom of Ends.** USA. : Cambridge University Press, 1996.